

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ «ΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ιστορικά, όταν μιλάμε για τους Σωκρατικούς και τον σωκρατικό κύκλο, έχουμε κατά νουν μιὰ μάλλον σταθερή ομάδα στοχαστῶν, τῆς ὁποίας τὰ σημαντικότερα μέλη ἦταν φιλόσοφοι πού ὑποτίθεται ὅτι ἴδρυσαν τὶς δικές τους σχολές μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη ἐνῶ, ὅσο ζοῦσε ὁ Σωκράτης, τὸν θαύμαζαν καὶ τὸν ἀγαποῦσαν καὶ ἀποζητοῦσαν τακτικά τὴ συντροφιά του μὲ σκοπὸ τὴ φιλοσοφικὴ συζήτηση. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα πού ἀναδύεται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν δοξογράφων. Οἱ δοξογράφοι βεβαιώνουν, ἐπίσης, ὅτι πολλοὶ Σωκρατικοί, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ξενοφῶντα, ἔγραψαν διαλόγους, τοὺς λεγόμενους σωκρατικούς διαλόγους, καὶ ὅτι μοιράζονταν ἀρκετὲς βασικὲς φιλοσοφικὲς ἀρχὲς καὶ πεποιθήσεις οἱ ὁποῖες εἶχαν τὴν καταγωγὴ τους στὴ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη καὶ ἀναπτύχθηκαν στὴ συνέχεια μὲ διαφορετικὸς τρόπους ἀπὸ τοὺς διάφορους Σωκρατικούς καὶ τὶς σχολές τους. Ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀπόψη, ἀξιοσημείωτο γνώρισμα αὐτῶν τῶν γραπτῶν εἶναι ὅτι ἔχουν συνταχθεῖ ὡς *ad hoc* ἐρευνεὲς ποικίλων θεμάτων, οἱ ὁποῖες διεξάγονται μέσῳ ἐρωτηματοκρίσεων μεταξὺ δύο συνομιλητῶν (συνήθως ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Σωκράτης), ἀκολουθοῦν ὀρισμένους διαλεκτικὸς κανόνες καὶ ἔχουν ὡς προφανὴ σκοπὸ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας τοῦ ζητήματος καὶ ὄχι τὴ νίκη στὴ δημόσια ἀντιπαράθεση. Πρωταγωνιστὴς αὐτῶν τῶν διαλόγων εἶναι ὁ Σωκράτης καὶ συχνὰ οἱ συνομιλητὲς του ἀντιστοιχοῦν σὲ ἱστορικὰ πρόσωπα πού συμπεριλαμβάνουν ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Σωκράτη.

Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀπόψη, οἱ ἐρμηνευτὲς ἀποδίδουν γενικά στοὺς Σωκρατικούς ἠθικὲς ἀπόψεις πού χαρακτηρίζονται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ εὐδαιμονισμό, καθὼς καὶ ἀπὸ κάποιου τύπου νοησιαρχία. Ἀνεξαρτήτως παραλλαγῶν καὶ διαφορῶν, πιστεύεται ὅτι ὅλοι οἱ Σωκρατικοὶ δεσμεύονται στὸ ὑπέρτατο ἰδεῶδες τῆς εὐδαιμονίας, στὴ θέση ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι οὐσιώδης συνιστώσα τοῦ ἀγαθοῦ βίου καὶ στὴν ιδέα ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικά ἀπὸ, ἢ ταυτίζεται μὲ, κάποιο εἶδος γνώσης ἢ κατανόησης τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε, πάνω ἀπὸ ὅλα, νὰ ἐπιδιώκουμε καὶ νὰ ἀποκτοῦμε. Οἱ ἱστορικὲς περιγραφὲς τονίζουν ἐπίσης, καὶ σωστά, τὴν ἀξία πού ἀποδίδουν τὰ γραπτὰ τῶν Σωκρατικῶν στὴν αὐτογνωσία, τὸν αὐτοέλεγχο καὶ τὴν αὐτάρκεια, καθὼς καί, γενικά, στὴ σωστὴ κατανόηση τῆς ἀρετῆς καί, εἰδικότερα, τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς πέντε ἀρετὲς τοῦ ἐλληνικοῦ κανόνα: αὐτὲς εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ εὐσέβεια καί, βεβαίως, ἡ σοφία. Στὴ

μεταφυσική και την ψυχολογία δέν μπορεί νά ἀμφισβητηθεῖ ὁ ἱστορικὸς ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ Σωκρατικοὶ υἱοθετοῦν ἓνα εἶδος δυισμοῦ ποὺ ἐνέχει μιὰ διάκριση μεταξὺ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν ἡδονή (ἢ τὴν ἀνορθολογικὴ πλευρὰ τῆς «ψυχῆς», ὅπως λέει ὁρισμένους φορὲς ὁ Πλάτων) καὶ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία μπορεί νά εἶναι ἢ νά μὴν εἶναι ἀθάνατη καὶ συχνὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ἑαυτό. Τόσο οἱ μείζονες ὅσο καὶ οἱ λεγόμενοι ἐλάσσονες Σωκρατικοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι, γιὰ νά ἐπιτευχθεῖ ὁ ἀγαθὸς βίος, ἡ ψυχὴ πρέπει νά ἐκπαιδευτεῖ κατάλληλα καὶ αὐτὸ μπορεί νά συμβεῖ μόνο μέσῳ τῆς φιλοσοφίας· ὥστόσο, ἡ πραγματικὴ παιδαγωγικὴ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν παραδοσιακὴ διδασκαλία, ἴσως μάλιστα καὶ τὴν ὑπονομεύει. Ἐξάλλου, πολλοὶ Σωκρατικοὶ προβληματίζονται γύρω ἀπὸ μιὰ μορφή τῆς συμβατικῆς ἐκπαίδευσης, συγκεκριμένα τὴν ἐρωτικὴ σχέση μεταξὺ ἑνὸς ἀγοριοῦ ἢ νέου καὶ ἑνὸς μεγαλύτερου ἀνδρα ποὺ ἀναμένεται νά παίξει τὸν ρόλο τοῦ μέντορα καὶ νά εἰσαγάγει βαθμιαίᾳ τὸν νέο στὴν κοινωνία τῶν ἐνηλίκων καὶ στὶς εὐθύνες τοῦ πολίτη. Ὅρισμένοι Σωκρατικοί, κυρίως ὁ Πλάτων, ἐξετάζουν τὸν ἔρωτα ὡς ὑπερβατικὴ κατάσταση, ἐνῶ ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ Ἀρίστιππος διαχωρίζουν τὴ σεξουαλικὴ πράξη ἀπὸ τὸν ἔρωτα ἢ τὴν ἐκπαίδευση καὶ ἄλλοι ἀκόμα, ὅπως ὁ Ξενοφώντας, παρουσιάζουν τὸν Σωκράτη αὐτοσαρκασμένο, νά λέει σὲ μιὰ ἐταῖρα ὅτι δέν εἶναι διαθέσιμος λόγῳ τῆς ἐνασχόλησής του μὲ τίς δημόσιες ὑποθέσεις (ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Ἀπομν.*, 3, 11). Στὴν πραγματικότητα, σύμφωνα μὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, κανένας ἀπὸ τοὺς Σωκρατικοὺς τῆς πρώτης γενεᾶς δέν ἦταν ἐνεργὸς πολιτικός. Τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν πολιτικὴ ἦταν μάλλον θεωρητικό, π.χ. ποιὸς τύπος διακυβέρνησης θά μπορούσε νά διασφαλίσαι τὴν ἐπικράτηση τῶν ὀρθολογικῶν ἰδεῶν καὶ τὸν ἀγαθὸ βίο.

Φυσικά, ὅλα αὐτὰ εἶναι πολὺ γνωστὰ καὶ δείχνουν ἀπλῶς τὸ εἶδος τῆς προσέγγισης ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τοὺς δοξογράφους καὶ ἀναπτύχθηκε στὰ σύγχρονα ἐγχειρίδια¹. Πιστεύω ὅτι, ὡς ἓναν βαθμὸ, αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως νόμιμο καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει μὲ τίς προσπάθειες νά διερευνηθεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἐνασχόληση τῶν διαφόρων Σωκρατικῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Πλάτωνα, μὲ τίς ἀπόψεις τῶν ὁμοτέχνων τους². Ἐντούτοις, ἂν καὶ ἡ παραπάνω ἐπιλεκτικὴ περιγραφή χρησιμεύει ὡς τὸ ὑπόβαθρο τῆς δικῆς μου ἐπιχειρηματολογίας, ἡ τελευταία δέν ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἱστορικὸ κύκλο τῶν Σωκρατικῶν ἀλλὰ μὲ ὁρισμένους συνομιλητὲς τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, τοὺς ὁποίους ἐγὼ ὀνομάζω «Σωκρατικοὺς» γιατί δέν βρίσκω καλὴτερη λέξη, χωρὶς καμία προκατάληψη γιὰ τὸ ἂν ὁ Πλάτων θά μπορούσε νά τοὺς ἀποκαλέσει ἔτσι ἢ ἂν

1. Γιὰ μιὰ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῶν κύριων θεμάτων καὶ τῶν βασικῶν κατευθύνσεων τῆς σκέψης τῶν Σωκρατικῶν, πβ. τὸ πολὺ πρόσφατο BOYS-STONES καὶ ROWE 2013.

2. Πβ., γιὰ παράδειγμα, τὴ συνεισφορὰ τῶν BOYS-STONES 2004, RASHED 2006 καὶ ROWE στὸ ZILIOI 2014 (ὑπὸ δημοσίευση).

τούς αντιμετώπιζε με τέτοιο τρόπο³. Υπάρχουν χαρακτήρες που παρουσιάζονται να αλληλεπιδρούν με τὸν Σωκράτη σὲ διάφορες κοινωνικές περιστάσεις, γεωγραφικούς τόπους καὶ χρονολογικές περιόδους. Καὶ ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς δίνουν τὸ ὄνομά τους στὸν διάλογο στὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται – σύμβαση ποὺ ἀκολουθήσαν πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου. Ἔτσι, τὸ θέμα τοῦ κειμένου μου εἶναι περιορισμένου εὗρους καὶ κινεῖται στὴ σφαῖρα τῆς μυθοπλασίας τοῦ Πλάτωνα: ἐνδιαφέρομαι γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων παρουσιάζει τοὺς προαναφερθέντες χαρακτήρες, ὅχι γιὰ τὰ ἀντίστοιχα ἄτομα αὐτὰ καθ' αὐτά. Θέλω νὰ δείξω ὅτι ὑπάρχει σημαντική ἀσυμφωνία μεταξὺ τῆς εἰκόνας τῶν συντρόφων τοῦ Σωκράτη ποὺ δίνει ὁ Πλάτων καὶ ἐκείνης ποὺ σκιαγράφησαν οἱ δοξογράφοι καὶ ἀνέπτυξαν οἱ σύγχρονοι διανοητές. Ἐνῶ οἱ ἀποκαλούμενοι ἀπὸ τοὺς δοξογράφους Σωκρατικοὶ εἶναι κυρίως σωκρατικοὶ φιλόσοφοι, συγκεκριμένα εἶναι μέλη τοῦ κύκλου τοῦ Σωκράτη ποὺ συνέχισαν νὰ γράφουν φιλοσοφικά ἔργα ἢ καὶ νὰ ἰδρύουν σχολές, αὐτοὶ ποὺ ἐγὼ ἀποκαλῶ «Σωκρατικούς» εἶναι μέλη τοῦ κύκλου τοῦ Σωκράτη ποὺ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν Σωκράτη ἀλλὰ δὲν κατέληξαν νὰ γίνουν φιλόσοφοι ἢ δάσκαλοι φιλοσοφίας. Ὑποστηρίζω ὅτι ὁ Πλάτων παρουσιάζει συνήθως τὸν Σωκράτη νὰ σιτῇ γιὰ φιλοσοφικά θέματα μ' αὐτὴ τὴν τελευταία ὁμάδα προσώπων, ὅχι μὲ τὴν πρώτη⁴. Ἐπὶ πλέον, μεταξὺ τῶν χαρισματικότερων «Σωκρατικῶν» ποὺ ἀπεικονίζονται στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὑπάρχουν δύο χαρακτήρες, καταφανῶς ἀπόντες ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ιστορικῶν ἀντιστοιχειῶν. Στὸ Μέρος I τοῦ ἀρθροῦ, ἡ ἐπιχειρηματολογία μου κινεῖται στὸ ἐπίπεδο τοῦ δράματος. Στὸ Μέρος II, ἐστιάζω τὴν προσοχή μου στὶς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις καὶ τὰ

3. Ἀντιμετωπίζω τοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα ὡς μιὰ εὐέλκτη κατηγορία, μὲ ρευστὰ ὅρια. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «Σωκρατικοί» ἀντὶ κάποιου ἄλλου ὄρου εἶναι ὅτι, διανοητικά, χρησιμεύει στὸ νὰ γίνῃ μιὰ διάκριση μεταξὺ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τῶν πλατωνικῶν συνομηλητῶν ποὺ παρουσιάζονται νὰ ἔχουν μιὰ ὁρισμένη ἐξοικείωση μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν τρόπο σκέψης του (ὅπως π.χ. ὁ Κρίτων, ὁ Νικίας, ἢ ὁ Γλαύκων) καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τῶν πλατωνικῶν χαρακτήρων, ὅπως ὁ Πρωταγόρας, ὁ Γοργίας, ἢ ὁ Θρασύμαχος, ποὺ παρουσιάζονται νὰ μὴν ἔχουν τακτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Σωκράτη ἢ νὰ μὴν τοὺς ἀρέσει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διαλέγεται. (Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὁ Εὐθύφρων εἶναι ὁριακὴ περίπτωση, ἐνῶ χαρακτήρες ὅπως ὁ Μέλητος στὴν Ἀπολογία ἢ ὁ Ἄνυτος στὸν Μένωνα παρουσιάζονται ὡς θανάσιμοι ἐχθροὶ τοῦ Σωκράτη καὶ ὅλων ὧν πρεοβέυει). Ὡστόσο, στὴν πορεία τοῦ ἀρθροῦ θὰ καταστεῖ σαφέστερο ὅτι τὰ ὅρια τῆς προαναφερθείσας κατηγορίας εἶναι τόσο δύσκολο νὰ χαραχτοῦν, ὥστε ἴσως νὰ ἦταν προτιμότερο νὰ καταργηθοῦν ἐντελῶς. Ἡ τελευταία ἐνότητα τοῦ ἀρθροῦ προσανατολίζεται ἀκριβῶς πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

4. Ἐπίσης, οἱ «Σωκρατικοί» τοῦ Πλάτωνα δὲν συμπεριφέρονται ὡς μαθητὲς τοῦ Σωκράτη, ἐνῶ οἱ δοξογραφικὲς περιγραφὲς ὑπαινίσσονται ὅτι οἱ σωκρατικοὶ φιλόσοφοι αὐτοπαρουσιάζονταν ὡς τέτοιοι. Πβ. τὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ παρόντος ἀρθροῦ.

σεις που ἐκδηλώνονται στους σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα⁵. Στο Μέρος III, ἀμφισβητῶ τὴ διαδεδομένη ὑπόθεση ὅτι, ὅσο λαμπρές καὶ ἂν εἶναι οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ Κριτία καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, κανένας ἀπὸ τοὺς δύο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι οἰκεῖος τοῦ Σωκράτη ἢ νὰ δείχνει σοβαρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σωκρατικὴ φιλοσοφία καὶ μέθοδο. Στο Μέρος IV, τὸ ὁποῖο εἶναι πολὺ σύντομο, διατυπώνω μιὰ εἰκασία σχετικὰ μὲ τὸ ποιό φιλοσοφικὸ κίνητρο εἶχε ὁ Πλάτων ὥστε νὰ παρουσιάσει τοὺς «Σωκρατικούς» μὲ τὸν τρόπο πού τὸ ἔκανε.

I

Πὰ νὰ ξεκινήσω, θὰ ἤθελα νὰ στρέψω τὴν προσοχή σας στὸ ἀκόλουθο σημαντικό γεγονός. Ἐνῶ τὰ ὀνόματα τῶν Σωκρατικῶν πρώτης γενεᾶς πού ἄφησαν πίσω τους τὴν κληρονομιά μιᾶς σχολῆς μνημονεύονται μαζί μὲ τὰ ὀνόματα ἄλλων φίλων τοῦ Σωκράτη στὸν *Φαῖδωνα* (58 c–59 c), ὁ Πλάτων ποτὲ δὲν παρουσιάζει κάποιον μείζονα φιλόσοφο αὐτοῦ τοῦ καταλόγου ὡς ἐνεργῶς συμμετέχοντα στὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ὁ Φαῖδων λέει στὸν Ἐχεκράτη ὅτι συμμετεῖχε συχνὰ σὲ σωκρατικὲς συζητήσεις (πβ. «ὥσπερ εἰώθημεν»: 59 a)· ὥστόσο, στὴν ἀφήγησή πού ἀκολουθεῖ, εἶναι κυρίως ἀκροατὴς καὶ ὄχι ὁμιλητής. Ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ Τερψίων εἶναι, ὁ μὲν πρῶτος, ὁ ὑποτιθέμενος συγγραφέας τοῦ Θεαίτητου, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ ἀκροατὴς τῆς ἀνάγνωσής τοῦ Εὐκλείδου· ὥστόσο, κανένας ἀπὸ τοὺς δύο δὲν παρουσιάζεται ὡς συνομιλητὴς στὸ κύριο σῆμα τοῦ διαλόγου. Ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ Ἀρίστιππος δὲν ἀναφέρονται ἐν σχέσῃ μὲ συγκεκριμένες φιλοσοφικὲς ἀπόψεις, ἀκόμα καὶ ἐκεῖ ποῦ θὰ φαινόταν φυσικὸ νὰ τοὺς ἔχει ἀναφέρει ὁ Πλάτων, οὔτε καὶ ἀπεικονίζονται ποτὲ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ κάποιον διάλογο⁶. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Αἰσχίνη. Ὅσο γιὰ τὸν Ξενοφῶντα, ὁ Πλάτων δὲν τὸν μνημονεύει καθόλου⁷. Ἀντίθετα, ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης συνομιλεῖ μὲ διάφορους ἄλλους χαρακτήρες (κάποιοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται καὶ στὸν κατάλογο τοῦ *Φαῖδωνα*). Αὐτοὶ ἀντιστοιχοῦν σὲ πραγματικοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπιδεικνύουν τὰ συμπεριφορικά καὶ διανοητικὰ χαρακτη-

5. Αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας μου ἐπανέρχεται στὰ ὅσα σύντομα προανέφερα καὶ ἴσως ἀποδειχθεῖ χρήσιμο γιὰ τοὺς μελετητὲς πού ἐπιχειροῦν νὰ ἀνιχνεύσουν τίς ἀπόψεις φιλοσόφων, ὅπως ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἀρίστιππος, ἢ ὁ Ξενοφῶν στους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα.

6. Ἐντούτοις, ὁ RASHED 2006 διατυπώνει τὴν πολὺ πειστικὴ παρατήρηση ὅτι στὸν *Φαῖδωνα* 103 a, στόχος εἶναι ὁ Ἀντισθένης καί, ὅπως ὑπέδειξα ἤδη, παρόμοιες παρατηρήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸν Ἀρίστιππο, τὸν Φαῖδωνα, καθὼς καὶ ἄλλους ἐλάσσονες Σωκρατικούς.

7. Ἐν προκειμένῳ, οἱ παραλείψεις τοῦ Πλάτωνα εἶναι συνεπεῖς καὶ συστηματικὲς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖες. Ἀκόμα καὶ ἂν δεχτοῦμε ὅτι συζητᾷ, π.χ., τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀντισθένη, τοῦ Ἀρίστιππου, ἢ τοῦ Εὐκλείδου, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναφέρει ὀνομαστικά, παραμένει τὸ ζήτημα ὅτι δὲν τοὺς ἀναπαριστᾷ στὸν ρόλο τοῦ φιλοσόφου.

στικά πού επισημάνθηκαν παραπάνω, βάσει τῶν ὁποίων θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν Σωκρατικοί: μὲ λίγα λόγια, δείχνουν οἰκειότητα καὶ στοργή πρὸς τὸν Σωκράτη καὶ φαίνεται νὰ συγγενεύουν φιλοσοφικά μὲ αὐτόν. Ἐπίσης, φαίνεται νὰ αὐτοπροσδιορίζονται κατὰ κάποιον τρόπο ὡς Σωκρατικοί. Διότι δὲν αὐτοπαρουσιάζονται μόνον ὡς οἰκεῖοι τοῦ Σωκράτη ἀλλὰ ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὶς σκέψεις καὶ τὶς μεθόδους του καὶ ὑποστηρίζουν ἀπόψεις παρόμοιες μὲ τὶς δικές του⁸. Αὐτοὶ εἶναι οἱ χαρακτηριστὲς πού ἀποτελοῦν τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης μου.

Στὸ ἐπίπεδο τοῦ δράματος, μιὰ πρώτη ομάδα προβλημάτων πού ἀναδύεται ὅταν προσπαθοῦμε νὰ προσδιορίσουμε ποιὸς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ Σωκρατικός, ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συζητούμενοι πλατωνικοὶ χαρακτήρες ἐμφανίζονται ὡς ἐντελῶς διαφορετικὰ πρόσωπα. Εἶναι μεγα-

8. Ὁ κατάλογος τοῦ Φαίδωνα ἀποτελεῖ τὸ κλασικὸ ἀπόσπασμα πού χρησιμοποιοῦν πάντα οἱ δοξογράφοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ προσδιορίσουν τοὺς Σωκρατικούς. Ἀπαντώντας στὸ ἐρώτημα τοῦ Ἐχεκράτη, ποιοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Σωκράτη (πβ. «τῶν ἐπιτηδείων»: 58 c) ἦταν παρόντες τὶς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του, ὁ Φαίδων λέει ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιον, «ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς Ἀθηναίους ἦταν ὁ Ἀπολλόδωρος, ὁ Κριτόβουλος καὶ ὁ πατέρας του ὁ Ἑρμογένης, καθὼς καὶ ὁ Ἐπιγένης, ὁ Αἰσχίνης καὶ ὁ Ἀντισθένης» παρόντες ἦταν ἐπίσης ὁ Κτήσιππος ἀπὸ τὴν Πάριον, ὁ Μενέξενος καὶ ὁρισμένοι ἄλλοι Ἀθηναῖοι» (59 b). Ἀπὸ τοὺς ξένους, ὁ Φαίδων μνημονεύει τὸν Σιμμία τὸν Θηβαῖο, τὸν Κέβη καὶ τὸν Φαιδωνίδη, καθὼς καὶ ὁμο Μεγαρεῖς, τὸν Εὐκλείδη καὶ τὸν Τερψίωνα (59 c). Καὶ ἐπίσης καταγράφει τὴν ἀπουσία τοῦ Πλάτωνα πού, ὅπως νόμιζε, ἦταν ἀρρωστος, καθὼς καὶ τοῦ Ἀρίστιππου καὶ τοῦ Κλεόμβροτου πού οἱ φίλοι ἔλεγαν ὅτι ἦταν στὴν Αἴγινα (59 c). Ὁ κατάλογος περιέχει, λοιπόν, μὴ ἐπὶ πάντες χαρακτηριστὲς τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ὅπως εἶναι ὁ Ἀπολλόδωρος (ὁ ἀφηγητὴς τοῦ Συμποσίου, πβ. ἐπίσης Ἀπολ., 33 e), ὁ Κριτόβουλος (πβ. *Εὐθύδημος*), ὁ Κτήσιππος (πβ. *Εὐθύδημος*, *Λύσις*), ὁ Ἑρμογένης (πβ. *Κρατύλος*), ὁ Τερψίων (πβ. *Θεαίτητος*) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φαίδων περιέχει ἐπίσης οὐσιαστικότερους συνομιλητὲς, ὅπως ὁ Κρίτων (πβ. *Κρίτων*), ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης (πβ. *Φαίδων*)· περιέχει τὸν Κλεόμβροτο καὶ τὸν Φαιδωνίδη πού μνημονεύονται μόνον μία φορὰ στὸ πλατωνικὸ ἔργο, τὸν Ἐπιγένη πού καταγράφεται δύο φορές (ἐπίσης στὴν Ἀπολ., 33 e), τὸν Μενέξενο καθὼς καὶ «ὁρισμένους ἄλλους Ἀθηναίους» πού δὲν κατονομάζονται. Ἐκτὸς αὐτῶν, ὁ Φαίδων ἀναφέρεται στοὺς ἐξέχοντες φιλοσόφους τοῦ σωκρατικοῦ κινήματος οἱ ὅποιοι, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἔχουν ὅλοι γράψει διαλόγους, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς (συμπεριλαμβανομένου τοῦ Φαίδωνα) ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων σωκρατικῶν σχολῶν: στὸν Αἰσχίνη καθὼς καὶ τὸν Ἀντισθένη (Κυνικοί), στὸν Ἀρίστιππο (Κυρηναῖοι), στὸν Εὐκλείδη (Μεγαρεῖς), στὸν Φαίδωνα (Ἡλεῖοι καὶ ἀργότερα Ἑρετριεῖς) καὶ φυσικὰ στὸν Πλάτωνα. Μποροῦμε νὰ βγάλουμε κάποιον συμπέρασμα γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς συζήτησής μας; Πρῶτον, ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ κατάλογος δὲν φέρεται νὰ εἶναι πλήρης. Ὁ Ἐχεκράτης ρωτᾷ ποιοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Σωκράτη ἦταν μαζί του στὴ φυλακή (58 c), ὅχι ἂν ἦταν ὅλοι ἐκεῖ. Καὶ ὁ ἀφηγητὴς διευκρινίζει ὅτι ἦταν παρόντες καὶ ὁρισμένοι ἄνθρωποι τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρει. Δεύτερον, ὁ κατάλογος τοῦ Φαίδωνα κατονομάζει ἄνθρώπους πού συναναστρέφονταν τὸν Σωκράτη τὴν ἐποχὴ τῆς δίκης καὶ τῆς ἐκτέλεσής του. Δεδομένου τοῦ σκηνικοῦ ὅπου διαδραματίζεται ἡ ἀφήγησις, θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀναφερθεῖ σὲ συντρόφους τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸ παρελθόν, οἱ ὅποιοι, στὸ μεταξύ, εἶχαν κόψει σχέσεις μαζί του ἢ καὶ εἶχαν πεθάνει. Τρίτον, θεωρῶ ὅτι μιὰ περίοπτη θέση νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς αὐτοὺς τοὺς τελευταίους εἶναι οἱ πλα-

λύτερης ἢ μικρότερης ἡλικίας, εὐγενεῖς ἢ λαϊκοί, ἐξαιρετικά ἐκλεπτυσμένοι, ἢ σχεδὸν ἄξεστοι, μὲ διαφορετικὰ ἐπαγγέλματα καὶ ἐπιλογὲς τρόπου ζωῆς, διαφορετικὲς ἀξίες, ἐπιδιώξεις καὶ ἰδιοσυγκρασίες, μὲ διαφορετικοὺς χαρακτήρες, κι ἐπίσης δείχνουν μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ ἐξοικείωσης μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τοὺς τρόπους του. Πῶς νὰ ἀποφασίσουμε ποιοὶ εἶναι Σωκρατικοὶ καὶ ποιοὶ ὄχι; Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἄς πάρουμε τὸν χαρακτήρα τοῦ Κρίτωνα, ποὺ περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο τοῦ Φαίδωνα καὶ ὁ ὁποῖος, στὸν *Κρίτωνα*, παρουσιάζεται στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τὸν Σωκράτη νὰ δραπετεύσει. Μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἀνδρα μεγαλύτερης ἡλικίας (49 b), μὲ πλοῦτο καὶ κοινωνικὴ θέση, μὲ στάση προσγειωμένη καὶ πρακτικὴ, ἀνδρα εὐαίσθητου καὶ ἀξιοπρεποῦς, βαθειὰ ἀφοσιωμένου στὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἐκφράσει αὐτὴ τὴν ἀφοσίωση μὲ ἔργα (45 a). Μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπισκέπτεται τὸν Σωκράτη στὴ φυλακὴ σχεδὸν κάθε μέρα (43 a) καὶ τὰ ὅσα λέγονται στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Σωκράτη (47 c–48 b) ὑποδηλώνουν ἔντονα ὅτι οἱ δύο συζητοῦσαν μεταξύ τους φιλοσοφικὰ ἐπὶ χρόνια (πβ. ἐπίσης 49 a, e). Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἐνισχύεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸν Κρίτωνα τῆς ἀρχῆς τῆς δικαιοσύνης (49 e). Καί, παρ' ὅλο ποὺ τὰ φιλοσοφικά του διαπιστευτήρια εἶναι ἀμφιλεγόμενα, ἡ ταυτότητά του ὡς Σωκρατικοῦ ποτὲ δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ. Ὁ Πλάτων καὶ οἱ δοξογράφοι φαίνεται νὰ συμφωνοῦν ὡς πρὸς αὐτό.

Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν Κέφαλο; Ὁ Πλάτων τὸν παρουσιάζει ὡς ἕναν πολὺ ἡλικιωμένο ἄνδρα, ποὺ ὄχι μόνον ἀποδέχεται τὸν Σωκράτη στὸ σπίτι του—τὸ σπηνικὸ τῆς *Πολιτείας*—ἀλλὰ καὶ λυπᾶται γιὰ τὸν Σωκράτη σπάνια τὸν ἐπισκέπτεται καὶ ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ πηγαίνει στὸν Σωκράτη συχνότερα. Προτρέπει τὸν Σωκράτη νὰ «γίνει σύντροφος αὐτῶν τῶν νεαρῶν (συμπεριλαμβανομένου τοῦ γιοῦ του) καὶ νὰ συχνάζει [στό] σπίτι, θεωρώντας [τους] φίλους καὶ οἰκείους του» (328 d). Ἐπὶ πλέον, πρὸς τὸ τέλος τῆς *Πολιτείας* I, ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ ἐκπληρώνει τὴ διακαὴ ἐπιθυμία τοῦ Κέφαλου: ἐπικρατεῖ τοῦ Πολέμαρχου (335 e) καὶ ἀναγκάζει τὸν Θρασύμαχο, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ προσελκύσει τὴν προσοχὴ τοῦ Πολέμαρχου, νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ὑπεράσπιση τῆς θέσης του (πβ. 357 a). Οὔτε οἱ δοξογράφοι οὔτε κανεῖς ἄλλος ἔχουν συμπεριλάβει τὸν Κέφαλο ἢ τὸν Πολέμαρχο στοὺς Σωκρατικούς. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὅμως, ἡ μυθοπλασία τοῦ Πλάτωνα τοὺς παρουσιάζει ὡς τέτοιους. Ἄς δοῦμε ἐπίσης τὸν Ἀδείμαντο. Ἱστορικὰ ἀποκλείεται ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν Σωκρατικῶν, ἐνῶ ὁ Γλαῦκων περιλαμβάνεται σ' αὐτοὺς (Δ. Λ., 2, 124). Ἐντούτοις, στὴν *Πολιτεία* II δὲν γίνεται τέτοιου

τωνικοὶ διάλογοι ποὺ διαδραματίζονται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται ὁ Φαίδων, δηλ. νωρίτερα ἀπὸ τὸ 399 π.Χ. Θέλω νὰ ἐπικεντρώσω τὴν προσοχή μου κυρίως σὲ τέτοια πρόσωπα, καθὼς καὶ σὲ ὀρισμένες ἐλάσσονες προσωπικότητες τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδωνα ποὺ ἀναπαρίστανται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν λέω σχεδὸν τίποτε γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ συνήθως ἀποκαλοῦνται «ἐλάσσονες Σωκρατικοί» καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων Σωκρατικῶν σχολῶν.

εἶδους διαχωρισμός μεταξύ τῶν δύο ἀδελφῶν. Στὴν πραγματικότητα, ἡ φιλοσοφικὴ συνεισφορὰ τοῦ Ἀδείμαντου εἶναι μείζονος σημασίας, καθὼς ἀναπτύσσει περαιτέρω τὴν πρόκληση τοῦ Γλαύκωνα καὶ διευρύνει τὸ θέμα τῆς ἐρώτησης ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Σωκράτης. Οἱ ἀντίστοιχοι ρόλοι τους στὴν ἐπιχειρηματολογία φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν πῶς, ἐὰν ὁ ἓνας εἶναι Σωκρατικός, εἶναι καὶ ὁ ἄλλος. Ἐξίσου προβληματικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Λάχη καὶ τοῦ Νικία οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ δοξογραφικοὺς καταλόγους, στὸν διάλογο *Λάχης* τοῦ Πλάτωνα παίζουν σημαντικό διαλεκτικὸ ρόλο. Καὶ οἱ δύο ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἐξοικειωμένοι, σὲ διαφορετικὸ βαθμό, μὲ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ μέθοδο τοῦ Σωκράτη⁹, κι ἐπίσης καὶ οἱ δύο δείχνουν σεβασμὸ καὶ στοργὴ πρὸς αὐτόν (ἀκόμη, ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα, ὁ Νικίας πιστεύει ἐπίσης ὅτι γνωρίζει πολὺ καλὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Σωκράτη περὶ ἀρετῆς). Πὰ παράδειγμα, ὁ Λάχης λέει ὅτι ὁ Σωκράτης «ἀφιερώνει πάντα τὸν χρόνον του στοὺς νέους ἀνθρώπους ὅποτε γίνεται κάποια ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα ἢ ἀναζήτησις» (180 c), ἐνῶ ὁ Νικίας προσθέτει ὅτι καὶ ἐκεῖνος μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὶς γνώσεις τοῦ Σωκράτη γιὰ θέματα ἐκπαίδευσης, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος βρῆκε πρόσφατα ἕναν κατάλληλο δάσκαλο γιὰ τὸν γιό του (180 c-d).

Στὴ συνέχεια, ὡς ἐξετάσουμε κάποια ἀνώνυμα πρόσωπα ποὺ ἐμφανίζονται σὲ ὁρισμένους πλατωνικοὺς διαλόγους. Ὁ φίλος (ἑταῖρος) στὸν ὁποῖον ἀφηγεῖται ὁ Σωκράτης τὴ συνομιλία τοῦ μὲ τὸν Πρωταγόρα ἐκφράζει ταυτόχρονα οἰκειότητα μὲ τὸν Σωκράτη καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ εἶδος τῆς συζήτησης ποὺ εἶχε ὁ Σωκράτης μὲ τὸν Πρωταγόρα. Τὰ δύο πρόσωπα ἀνταλλάσσουν ἀστεϊσμοὺς γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Σωκράτη πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδη (309 a-c) καὶ στὴ συνέχεια, ὅταν ὁ φίλος ἀκούει ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἦταν στὴν πόλη καὶ ὁ Σωκράτης μόλις τὸν εἶχε ἀφήσει, παροτρύνει τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἀποκαλύψῃ τί εἰπώθηκε στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς συνάντησης (309 d-310 a). Ὑπάρχει, σαφῶς, πνευματικὴ ἀμοιβαίότητα σ' αὐτὴ τὴ σχέση: ὁ Σωκράτης λέει ὅτι θὰ ἦταν πολὺ ὑποχρεωμένος στὸν σύντροφό του ἂν ἄκουγε καὶ ὁ δεύτερος ἀπαντᾷ ὅτι θὰ ἦταν ἐξίσου εὐγνώμων ἂν ὁ Σωκράτης μιλοῦσε (310 a). Ἀκόμα μεγαλύτερη εἶναι ἡ συναισθηματικὴ καὶ πνευματικὴ οἰκειότητα μεταξύ τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ «εὐγενοῦς φίλου» (πβ. «γεννάδας»: *Χαρμ.*, 155 d, «ἑταῖρος»: 154 b), στὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης ἀναφέρει τὴν πρώτη του συνάντηση μὲ τὸν Χαρμῖδη καὶ τὴ διαλεκτικὴ του ἀντιπαράθεση πρῶτα μὲ τὸν Χαρμῖδη καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν Κριτία, ἐξάδελφο καὶ κηδεμόνα τοῦ νέου. Ἀκόμα καὶ ἂν ἀποδεχτοῦμε τὴν ἄνετη στάση ποὺ τηροῦσε ἡ ἀνώτατη τάξη τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι στὸ σεξουαλικὸ πάθος, ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Σωκράτη γιὰ τὸ τί τοῦ συνέβη ὅταν εἶδε τί κρυβόταν μέσα στὸν μισα-

9. Τὸ ἀντίθετο ἰσχύει γιὰ τὸν Λυσίμαχο καὶ τὸν Μελησία (τὸ ζεῦγος τῶν μεγαλύτερης ἡλικίας ἀνδρῶν στὸν διάλογο *Λάχης*), οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν πολλὰ γιὰ τὸν Σωκράτη μέχρι νὰ διεξαχθεῖ ἡ συζήτησις ποὺ ἀναπαρίσταται στὸν διάλογο (180 c).

νοιγμένο μανδύα του νέου έχει πολύ προσωπικό περιεχόμενο (πβ. 155 b-e). Επίσης, η ανταλλαγή επιχειρημάτων με τον Κριτία είναι τόσο περίπλοκη και δύσκολη που ο εύγενής ακροατής θα ήταν αδύνατον να την παρακολουθήσει αν δεν ήταν βαθιά εξοικειωμένος με τον τρόπο σκέψης του Σωκράτη.

Στρεφόμενοι στην ηλικιακή ομάδα των νέων τους οποίους συναναστρέφεται ο Σωκράτης για παιδαγωγικούς σκοπούς, διαπιστώνουμε ότι ο Πλάτων παρουσιάζει πολλούς από αυτούς ως Σωκρατικούς με την έννοια που προτάθηκε παραπάνω, αν και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς άλλοτε τους συμπεριλαμβάνουν στους καταλόγους τους και άλλοτε όχι. Από τους νεαρούς πρωταγωνιστές του διαλόγου *Λύσις*, ο Κτήσιππος (πβ. επίσης *Φαίδ.*, 59 b) και ο Μενέξενος (επίσης *μν. έργ.*) εμφανίζονται συχνά στους δοξογραφικούς καταλόγους, ενώ ο Ιπποθάλης και ο Λύσις όχι. Στον διάλογο *Λύσις*, όμως, καθώς ο Σωκράτης πηγαίνει από την Ακαδημία στο Λύκειο, ο Ιπποθάλης είναι αυτός που τον καλεί πρώτος στην παλαιστρά· εκεί, μαζί με τον φίλο του, περνούν τον χρόνο τους «κυρίως διαλεγόμενοι» υπό την καθοδήγηση του Μίκκου που, όπως αποκαλύπτει ο νεαρός, είναι «φίλος (έταῖρος) και θαυμαστής (ἐπαινέτης)» του Σωκράτη (204 a). Ο Σωκράτης συνδέεται αρκετά στενά με τον Ιπποθάλη ώστε να τον ρωτήσει απερίφραστα ποιός του άρέσει (204 b). Και ο Κτήσιππος νιώθει αρκετή οικειότητα και με τους δύο ώστε να πεισάει τον φίλο του και να του αποκαλύψει τον έρωτά του για τον Λύση χωρίς ενδοιασμό. Όπως και οι μεγαλύτερης ηλικίας άνδρες, έτσι και αυτοί αποζητούν τη συντροφιά του Σωκράτη για να ακούσουν τη γνώμη και τη συμβουλή του σχετικά με τους λόγους και τις πράξεις τους – σ' αυτή την περίπτωση, όπως δηλώνει ο Ιπποθάλης, για το «τί είδους λόγοι και τί είδους πράξη θα έκαναν κάποιον να κερδίσει τη συμπάθεια του εύνοουμένου του» (204 b-e). Επίσης, όπως οι μεγαλύτερης ηλικίας χαρακτήρες, έτσι και εκείνοι αλλά και ο Μενέξενος, ο ιδιαίτερος φίλος του Λύση, επιζητούν να εμπλακούν σε διάλογο με τον Σωκράτη. Ο τελευταίος πρώτα μιλάει με τον Λύση για τον ρόλο της γνώσης και τη χρησιμότητά της στις έρωτικές σχέσεις και στη συνέχεια κυρίως με τον Μενέξено για τη φύση της φιλίας. Ο Μενέξενος είναι «έριστικός» (211 b), ενώ ο Κτήσιππος απαιτεί να συμμετάσχει στον διάλογο (211 c) και ο Ιπποθάλης ακούει. Δεν μπορούμε να μαντέψουμε τη διαλεκτική ικανότητα των δύο τελευταίων χαρακτήρων, αλλά γινόμαστε μάρτυρες της βαθμιαίας εξέλιξης του Λύση ως συνομιλητή. Με μιὰ πρώτη ματιά τουλάχιστον, και οι τέσσερις χαρακτήρες πληρούν τα κοινωνικά και ψυχολογικά κριτήρια που προτάθηκαν παραπάνω, σύμφωνα με τα όποια θα μπορούσε κάποιος να πει ότι ο Πλάτων τους αναπαριστά ως Σωκρατικούς¹⁰. Το ίδιο ισχύει για τους νεαρούς πρωταγωνι-

10. Ο Ιπποθάλης, όμως, είναι αμφιλεγόμενος χαρακτήρας: πβ. την ανάλυση των PENNER και ROWE 2005. Αμφιλεγόμενος, επίσης, ίσως είναι ο Ισχυρισμός του νέου ότι ο Μίκκος είναι φίλος και θαυμαστής του Σωκράτη.

στές τοῦ *Εὐθύδημου*, τὸν *Ἴπποκράτη* στὸν *Πρωταγόρα*, καὶ τὸν *Φαῖδρο* στὸν ὁμώνυμο διάλογο. Ἡ ὑποχρέωση τῆς ἀπόδειξης βαρύνει ἐκείνους ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ ἀρνηθοῦν ὅτι αὐτὰ τὰ πρόσωπα ἀναπαρίστανται ὡς Σωκρατικοὶ μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου¹¹. Πὰ νὰ συνοψίσω τὴ θέση μου, οἱ ἱστορικοὶ ἀντιμετωπίζουν τὰ παραπάνω πρόσωπα διαφορετικὰ ἀπὸ, γιὰ παράδειγμα, τὸν *Κρίτωνα* ἢ τὸν *Γλαῦκωνα*, ὑπονοώντας ὅτι οἱ πρῶτοι δὲν εἶναι Σωκρατικοί, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι εἶναι. Ἀντίθετα, ὁ Πλάτων δὲν τὸ κάνει αὐτό. Τοὺς παρουσιάζει ὅλους μὲ παρόμοιο τρόπο, ὡς λιγότερο ἢ περισσότερο φιλοσοφικά προικισμένους χαρακτήρες, οἱ ὁποῖοι συζητοῦν μὲ τὸν Σωκράτη γιὰ ὧν τῶν εἰδῶν τὰ ἠθικὰ θέματα, χωρὶς νὰ εἶναι (καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχει πιθανότητα νὰ γίνουν) ἐπαγγελματίες φιλόσοφοι μὲ κάποια εὐλογη σημασία τοῦ ὅρου¹².

II

Ἄς κοιτάξουμε τώρα πὶο συγκεκριμένα ποιά εἶδη ἀπόψεων ἐξετάζει ὁ Σωκράτης μαζί μὲ τοὺς παραπάνω χαρακτήρες. Εἶναι σημαντικό νὰ ἐπισημάνουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι, μὲ μοναδική ἐξαίρεση τὸν *Κρίτωνα*, ὁ Πλάτων δὲν παρουσιάζει κανένα μέλος τοῦ καταλόγου τοῦ *Φαίδρου* νὰ διερευνᾷ μαζί μὲ τὸν Σωκράτη κεντρικὰ «σωκρατικά» θέματα, ὅπως αὐτὰ ποὺ προανα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

11. Δηλαδή, οἱ μελετητές ποὺ ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴ θέση θὰ ἔπρεπε νὰ δείξουν, π.χ., γιατί ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Πλάτων δίνει στοιχεῖα γιὰ τὴ σωκρατικὴ ταυτότητα τῶν προαναφερθέντων προσώπων, ἐνῶ δέχονται ὅτι ἀποτελεῖ ἀξιόπιστη πηγὴ γιὰ τὸν «Σωκρατισμό», π.χ., τοῦ *Κτήσιππου* καὶ τοῦ *Μενέξενου* (τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται καὶ στοὺς δοξογραφικοὺς καταλόγους τῶν Σωκρατικῶν).

12. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ διαφορὰ δὲν ἐμφανίζεται στὶς σχετικὲς ἱστορίες τῆς φιλοσοφίας. Καὶ μπορούμε, πράγματι, νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιατί συμβαίνει αὐτό. Ὁ λόγος εἶναι, νομίζω, ὅτι χρησιμοποιοῦνται κριτήρια ἐξωτερικά πρὸς τὶς λογοτεχνικὲς συνθέσεις τοῦ Πλάτωνα προκειμένου νὰ ἀξιολογηθοῦν αὐτοὶ καθ' αὐτοὶ οἱ διάλογοι ὡς τεκμήριο γιὰ τὸ ποιοὶ εἶναι Σωκρατικοί. Ἐντούτοις, δὲν θὰ πρέπει νὰ συναγάγουμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι οἱ πλατωνικοὶ *Λάχης* καὶ *Νικίας* δὲν παρουσιάζονται ὡς Σωκρατικοί (μὲ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦ τὸν ὅρο ἐδῶ), ἐπειδὴ δὲν ἦταν κατὰ κύριο λόγο φιλόσοφοι. Διότι οὔτε ὁ *Γλαῦκων* καταγράφεται ὡς φιλόσοφος, οὔτε ὁ *Κρίτων*, καὶ ὅμως χρησιμοποιοῦμε τὸν Πλάτωνα ὡς τεκμήριο τῆς σωκρατικῆς τους ταυτότητας. Οὔτε θὰ πρέπει νὰ ἐπικαλούμαστε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος δὲν ἔγραψε διαλόγους ἐνῶ ὁ δεύτερος τὸ ἔκανε (ὅπως τὸ ἔκαναν καὶ οἱ Ἀντισθένης, Ἀρίστιππος, Αἰσχίνης κλπ.). Διότι, ἀκόμα καὶ ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ κριτήριο γιὰ νὰ ἐκφέρουμε τὴν ἱστορικὴ κρίση ὅτι κάποιος εἶναι Σωκρατικὸς ἐνῶ κάποιος ἄλλος δὲν εἶναι, δὲν προκύπτει ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ κριτήριο ἰσχύει γιὰ τὶς ἀναπαραστάσεις τοῦ Πλάτωνα. Συνεπῶς, μᾶς μένει ἡ ἐπιλογὴ εἴτε νὰ θεωρήσουμε Σωκρατικοὺς ὅλους τοὺς παραπάνω πλατωνικοὺς χαρακτήρες μὲ τὴν εὐρεία καὶ συμβατικὴ ἔννοια ποὺ ὑποδείχτηκε προηγουμένως (ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐμφανίζονται ἢ ὄχι στὶς δοξογραφικὲς πηγές) εἴτε, ἐναλλακτικά, νὰ ἐξηγήσουμε γιατί ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν Σωκρατικοί.

φέρθηκαν¹³. Καί πάλι, αὐτὸ τὸ γεγονὸς θὰ πρέπει νὰ μᾶς παρακινήσει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴ συνήθη ὑπόθεση ὅτι ὁ Πλάτων δίνει στοιχεῖα γιὰ τὶς ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων ποὺ ἱδρυσαν τὶς σωκρατικὲς σχολὲς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη¹⁴. Διότι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης διερευνᾷ κεντρικὰ θέματα, γιὰ παράδειγμα τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση, ὅχι μὲ τοὺς φιλοσόφους τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδρου, ἀλλὰ μὲ ἄλλα πρόσωπα.

Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ στὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο, συνομιλητὲς φιλικὰ διακείμενοι πρὸς τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη φαίνεται νὰ ἀσπάζονται τὸ σωκρατικὸ πρότυπο διαλόγου: διαλεκτικὲς συζητήσεις μέσῳ ἐρωταποκρίσεων οἱ ὁποῖες διέπονται ἀπὸ ὁρισμένους κανόνες καὶ οἱ ὁποῖες ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς διαλεγόμενους νὰ μιλοῦν μὲ σαφήνεια καὶ συνέπεια, νὰ ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση ἢ τὴν ἀπόρριψη μιᾶς δεδομένης δῆλωσης καὶ νὰ ἀναγνωρίζουν τὶς ἠθικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς. Ὁ Κρίτων συμφωνεῖ νὰ ἐπανεξετάσει τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ὁ φίλος του θὰ ἔπρεπε νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴ φυλακὴ (πβ. 46 b–47 a), ἂν καὶ γνωρίζει ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ ἐπιχειρήματος μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐλπίζει. Καὶ πράγματι, οἱ εἰλικρινεῖς μονολεκτικὲς ἀπαντήσεις του ὁδηγοῦν σὲ προκείμενες ἀσύμβατες πρὸς τὴν ἀρχικὴ του θέση. Ὁ Λάχης, ἓνας Ἀθηναῖος ἀριστοκράτης μὲ ἀνεπὶληπτη στρατιωτικὴ σταδιοδρομία, παρακολουθεῖ μὲ ἀνεση τὸν Σωκράτη καθὼς αὐτὸς μετατοπίζει τὴ συζήτηση περὶ τῆς ἀξίας μιᾶς ὁρισμένης πολεμικῆς τεχνικῆς σὲ ἐννοιολογικὴ ἐξέταση τῆς ἀντίστοιχης ἀρετῆς (189 d–190 d). Δίνει τὸ σωστό εἶδος ἀπάντησης στὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ ἀνδρεία (πβ. 190 d), ἀπαντᾷ χωρὶς διαταγὴ (ἂν καὶ περὶ τὴν ἀνδρείαν ἔχει κάποια δυσκολία) στὰ ἐρωτήματα ποὺ ὁδηγοῦν σὲ προκείμενες τοῦ ἐλεγκτικοῦ ἐπιχειρήματος, ἀναγνωρίζει ἀνοητὰ καὶ χωρὶς ἔπαρση ὅτι οἱ ὁρισμοὶ του ἔχουν ἀντικρουστῆ καί, στὸ τέλος, σχολιάζει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: «Ἀπὸ

13. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κάποια μέλη τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδωνα διερευνοῦν περιστασιακὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη ὁρισμένα θέματα τὰ ὁποῖα φαίνονται, ὡστόσο, πιὸ περιφερειακὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν εἰσαγωγὴ τῆς παρούσας μελέτης. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Κτήσιππος καὶ ὁ Μενέξενος συζητοῦν μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του, στὸν διάλογο *Λύσις*. Ὁ πρῶτος συμμετέχει, ἐπίσης, στὸν *Εὐθύδημο*, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἐμφανίζεται καὶ στὸ ἔργο ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του. Ἐντούτοις, ὁ διαλεκτικὸς ρόλος τους δὲν εἶναι πολὺ σημαντικὸς καί, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς φιλίας, δὲν εἶναι σαφὲς σὲ ποιὸν βαθμὸ οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐξετάζονται στὸν διάλογο *Λύσις* παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ἀντιπροσωπευτικὲς τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν πολὺ στενῶν συντρόφων του. Ἐπίσης, θὰ πρέπει νὰ καταγράψουμε τὸν πρωταγωνιστὴ τοῦ *Κρατύλου*, τὸν Ἑρμογένη, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ὁρθότητα τῶν ὀνομάτων. Ὁ Εὐκλείδης εἶναι ὁ ἀφηγητὴς τοῦ *Θεαιτήτου* (ὅπου καὶ ὁ Τερψίων κάνει μιὰ σύντομη ἐμφάνιση) καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος εἶναι ὁ ἀφηγητὴς τοῦ *Συμποσίου* (ὅπως τοῦ τὸ περιγράφει ὁ Ἀριστόδημος) ἀλλὰ, ὅπως ἤδη λέχθηκε, κανεὶς τους δὲν ἀπεικονίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ συμμετέχει στὸν ἴδιο τὸν διάλογο.

14. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση ἀναφέρεται στὸν Αἰσχίνη καθὼς καὶ στὸν Ξενοφῶντα, οἱ ὁποῖοι ὁμῶς δὲν ὑπῆρξαν ἰδρυτὲς δικῶν τους σχολῶν.

τῇ μεριᾷ μου, Σωκράτη, εἶμαι ἕτοιμος νὰ συνεχίσω χωρὶς δισταγμό, ἂν καὶ δὲν εἶμαι συνηθισμένος σὲ τέτοιες συζητήσεις. Ἀλλά, σὲ σχέση μετὰ τὰ ὅσα ἔχουν λεχθεῖ, μὲ ἔχει κυριεύσει μιὰ κάποια ἐπιθυμία γιὰ τὴ νίκη καὶ συγκύζομαι εἰλικρινᾶ πού δὲν μπορῶ νὰ ἐκφράσω τὰ ὅσα σκέφτομαι μ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο. Διότι, ἐνῶ πιστεύω πὼς ἀντιλαμβάνομαι τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, χωρὶς νὰ ξέρω πὼς, αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μόλις τώρα μοῦ διέφυγε, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μπορῶ νὰ τὴν ἐκφράσω μὲ λόγια καὶ νὰ ἀποφανθῶ τί εἶναι ἡ ἀνδρεία» (194 a-b). Στὴ συνέχεια ὁ Λάχης εἶναι ἀρκετὰ εἰλικρινής ὥστε νὰ παραδεχτεῖ τὸ κύριο μειονέκτημά του: ἔχει τὸ θάρρος νὰ συνεχίσει τὴν ἔρευνα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὴ σωκρατικὴ μέθοδο καὶ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὶς ἴδιες του τὶς σκέψεις. Μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ὀνομαστεῖ Σωκρατικός μὲ τὴν ἔννοια πού προσδιορίστηκε παραπάνω· σημειώστε, ὅστόσο, ὅτι δὲν παρουσιάζεται οὔτε ὡς ἔμπειρος συζητητὴς οὔτε ὡς ἀντιλαμβανόμενος τὶς φιλοσοφικὲς προτιμήσεις τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Νικία. Αὐτὸς ὁ δεύτερος πρωταγωνιστὴς τοῦ διαλόγου Λάχης (καὶ λογοτεχνικὰ συνονόματος μὲ τὸν Ἀθηναῖο ἀριστοκράτη πού ἡγήθηκε τῆς ἀνεπιτυχοῦς ἐκστρατείας στὴ Σικελία) λέει ὅτι ἔχει ἀκούσει συχνὰ τὸν Σωκράτη (πβ. «πολλάκις ἀκήκοά σου λεγόντος»: 194 d) καὶ ἀποδίδει ὑπόρρητα στὸν Σωκράτη τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι ἓνα εἶδος γνώσης (194 c-e).

Τώρα, σχετικὰ μὲ τὴν ἠθική, ὁ Πλάτων ἀπλάθει τὸν Νικία ὡς συνομιλητὴ, στὸ περιώνυμο ἀπόσπασμα ὅπου ἐπισημαίνει τὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὸν σωκρατικὸ ἔλεγχο καὶ τὴν ἐξέταση τοῦ ἑαυτοῦ. «Λυσιμαχε, ποτε δίδεις τὴν ἐντύπωση ὅτι γνωρίζεις τὸν Σωκράτη μόνον ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ δὲν τὸν συναναστράφηκες παρὰ μόνον ὅταν ἦταν παιδί (187 e) ... Μὲ ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχεις ἐπίγνωσι πᾶς ὅποιος πλησιάζει πολὺ («ἐγγύτατα») τὸν Σωκράτη καὶ συνδιαλέγεται μ' αὐτὸν («διαλεγόμενος»), ἀκόμα καὶ ἂν ὁ διάλογος ἔχει ξεκινήσει γιὰ διαφορετικὸ θέμα, ἀναγκάζεται ἀπὸ αὐτὸν (δηλ. τὸν Σωκράτη) νὰ περιάγεται στὴ διάρκεια τῆς συζήτησης μέχρι νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ μιλήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, τόσο γιὰ τὸ πὼς τώρα περνάει τὶς μέρες του ὅσο καὶ γιὰ τὸ τί ζωὴ ἔζησε στὸ παρελθόν» (187 e-188 a). Ὁ Νικίας ἀποκαλύπτει ὅτι, ὡς πραγματικὸς «Σωκρατικός», ἔχει συνηθίσει αὐτὴ τὴν ἀντιμετώπιση, ἀπολαμβάνει τὴ σωκρατικὴ μέθοδο ἐλέγχου καὶ πιστεύει στὰ ἠθικὰ ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν (188 a-c). Στὸ ἴδιο πνεῦμα, ὁ Λάχης λέει ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἀντεξεταστεῖ ἀπὸ τὸν Σωκράτη, καθὼς θεωρεῖ ὅτι τὰ λόγια του βρίσκονται σὲ ἀρμονία μὲ τὰ ἔργα του (188 a-189 b).

Παρόμοιες παραδοχὲς ὑπόκεινται τῆς ἀφήγησης τῆς σκηνῆς τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸν Φαίδωνα (π.χ. 88 e-91 c, 115 a-118 a), ἂν καὶ δὲν διαδραματίζονται σὲ ζωντανὸ διάλογο μὲ τὸν Φαίδωνα ὡς κύριο συμμετέχοντα. Προσῆκοντα, ἐπίσης, στὶς παιδαγωγικὲς συζητήσεις μεταξὺ τοῦ Σωκράτη καὶ ἄλλων φερέλπιδων νέων, ὅπως ὁ Χαρμίδης, ὁ Λύσις καὶ ὁ Κλεινίας.

Στρεφόμενοι στὴ νοησιαρχία, ἡ ὁποία, ὅπως εὐρύτατα πιστεύεται, εἶναι ἡ προσφιλέστερη θεωρία τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ κύκλου του, συναντᾶμε τὸν

πλατωνικό Σωκράτη νά συζητάει ἀκριβῶς μὲ τέτοιου εἴδους ἀνθρώπους. Πὰ παρὰδειγμα, ὁ Νικίας παρουσιάζεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς ιδέας ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι ἓνα εἶδος γνώσης καὶ ἀντικρούεται δεόντως, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχεται. Στὸν *Χαρμίδη*, ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικά, ὁ Κριτίας προβάλλει μιὰ ἀκραία νοσηριακὴ θέση σχετικὰ μὲ τὴ *σωφροσύνη*, τὴν ὁποία περιμένει νὰ υἱοθετήσῃ ὁ Σωκράτης· ὥστόσο, ὁ Σωκράτης τὴν καταρρίπτει. Μὲ μετριοπαθέστερη διάθεση, ὁ Πολέμαρχος ὀρίζει τὴ δικαιοσύνη ὡς ὠφέλιμη γὰ τοὺς φίλους πού *γνωρίζουμε* ὅτι εἶναι ἀγαθοὶ καὶ βλαβερὴ γὰ τοὺς ἐχθροὺς πού *γνωρίζουμε* ὅτι εἶναι κακοί, ὑπονώντας ἔτσι ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐξαρτᾶται σὲ κρίσιμο βαθμὸ ἀπὸ ἓνα εἶδος γνώσης· καὶ ἐκεῖνος, ὅμως, παραδέχεται τὰ λάθη του σὲ εὐθετο χρόνο (335 d-e). Ἐξάλλου, ἂν καὶ πολλοὶ πλατωνικοὶ διάλογοι ὑποστηρίζουν τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς σοφίας, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι *ποτέ* δὲν παρουσιάζουν ἓναν ἐπαγγελματία φιλόσοφο τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου στὸν ρόλο τοῦ ὑπερασπιστῆ τῆς. Ἀκόμα χειρότερα, ὁ Σωκράτης συζητάει τὴ φύση τῆς εὐσέβειας μὲ ἓναν χαρακτήρα πού παρουσιάζεται ὡς γνωριμία τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε κοινωνικὰ πολὺ οἰκεῖος του οὔτε φιλοσοφικὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὸν τρόπο συζήτησης τοῦ τελευταίου, δηλαδὴ δὲν εἶναι Σωκρατικός μὲ τὴν προαναφερθεῖσα σημασία τοῦ ὅρου. Αὐτὸς εἶναι ὁ Εὐθύφρων – ἓνας ὑπερφίαλος, φανατικὸς καὶ ἀκαλλιέργητος ἱερέας, χωρὶς ἐκπαίδευση στὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ὅσο γιὰ μιὰ ἄλλη προσφιλή θέση πού παραδοσιακὰ ἀποδίδεται στὸν πλατωνικὸ Σωκράτη, συγκεκριμένα τὴν ἐνότητα τῶν ἀρετῶν, τὰ πράγματα περιπλέκονται ἀκόμη περισσότερο, διότι τὸ πρόσωπο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Σωκράτης ἐρευνᾷ αὐτὴ τὴ θέση εἶναι ὁ Πρωταγόρας. Θὰ σταματήσω ἔδῳ, καθὼς ἡ συζήτησις αὐτῶν τῶν δύο τελευταίων πλατωνικῶν χαρακτήρων ὑπερβαίνει τὸ ἀντικείμενο τοῦ παρόντος ἀρθροῦ. Ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμπέρασμα καὶ πάλι πρέπει νὰ ἔχει καταστῇ σαφές: ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἐξετάζει κεντρικῆς σημασίας ἠθικὲς ἀπόψεις ὄχι μὲ τοὺς φιλοσόφους τοῦ κύκλου του ἀλλὰ μὲ κάθε εἶδους συνομιλητὲς· καὶ μιὰ ὑποκατηγορία αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι ἡ ὁμάδα πού συνοπτικὰ ἀποκαλῶ «Σωκρατικούς».

Παρόμοιες παρατηρήσεις ἄπτονται τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας. Στὸν *Κρίτωνα*, ὁ Σωκράτης ἀκολουθεῖ τὴν πεπατημένη (πβ. 49 a), γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει στὸν φίλο του τὴν προηγούμενη συμφωνία τους ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πολὺ σημαντικότερη ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅτι βλάπτεται ἀπὸ τὸ ἄδικο ἀλλὰ βελτιώνεται ἀπὸ τὸ δίκαιο καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὸ τί εἶναι δίκαιο (47 a–48 b). Στὴ συνέχεια, βασιζόμενος σ' αὐτὲς τὶς παραδοχές, ὁδηγεῖ τὸν Κρίτωνα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν προσήλωσή του στὴ λεγόμενη ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης, ἀντιληπτὴ ὡς τὸ κριτήριο βάσει τοῦ ὁποῖου διακρίνει κανεὶς ποιοὶ σκέπτονται σὰν κι' αὐτὸν (δηλ. οἱ Σωκρατικοί) καὶ ποιοὶ ὄχι (49 d)¹⁵. Ἡ ἀξιολογικὴ ὑπεροχὴ τῆς ψυχῆς ἐναντι τοῦ σώματος

15. Αὐτὴ εἶναι ἄλλη μιὰ ἔμμεση ἀναφορὰ στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς σωκρατικοῦ κύκλου.

παίζει σημαντικό ρόλο στις αναπαραστάσεις του Σωκράτη από τον Πλάτωνα ως παιδαγωγού των μεγαλύτερης και μικρότερης ηλικίας μελών του κύκλου του. Τόσο ο Νικίας όσο και ο Λάχης συναινοῦν με τον ισχυρισμό του Σωκράτη ότι, στην πραγματικότητα, η τρέχουσα συζήτησή τους δὲν ἀναφέρεται στην τεχνική τῆς ἐνοπλῆς μάχης, ἀλλὰ μᾶλλον στὴ σωστὴ ἐκπαίδευση τῆς ψυχῆς τῶν γιῶν τῶν φίλων τους (185 c–187 b). Ὁ περίτεχνος πρόλογος τοῦ *Χαρμίδη* θίγει ἕνα παρόμοιο θέμα: ἡ ὁμορφιά τῆς ψυχῆς εἶναι ἀσύγκριτα σημαντικότερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τοῦ σώματος (154 b–155 a) καὶ ἡ ὑγεία τοῦ σώματος θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώκεται στὸ πλαίσιο μιᾶς ὀλιστικῆς ἀντιμετώπισης ποὺ ἔχει κύριο στόχο τὴν ὑγεία τῆς ψυχῆς μέσω τῶν λόγων, δηλαδή τῶν ἐπιχειρημάτων (156 b–157 c). Οἱ διαλεγόμενοι χρησιμοποιοῦν τὶς ἐξῆς παραδοχές: ὁ Κριτίας συνδέει τὴν ψυχικὴ ὁμορφιά μετὰ τὴ φιλοσοφία, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ κηδεμονευόμενός του εἶναι ἤδη φτασμένος ποιητὴς καὶ φιλόσοφος, ἔτοιμος νὰ συμμετάσχει σὲ διάλογο (154 e–155 a). Ἰσχυρίζεται ἐπίσης ὅτι ὁ Χαρμίδης κατέχει *σωφροσύνη*, τὴν ἀρετὴ ποὺ θεωρεῖται ἰσοδύναμη μετὰ τὴν ψυχικὴ ὑγεία (157 a). Ὅσο γιὰ τὴ νεότητά, ἐμφανίζεται πρόθυμος νὰ δεχτεῖ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτη καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου παραδέχεται ὅτι ἔχει ἀνάγκη τοὺς λόγους τοῦ Σωκράτη (176 b). Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ *Ἀλκιβιάδου* I, ὁ νεαρὸς πρωταγωνιστὴς ὁδηγεῖται στὴν παραδοχὴ ὅτι ἡ ψυχὴ κυβερνᾷ τὸ σῶμα καὶ εἶναι ταύτισή της μετὰ τὸν ἑαυτό, ὅτι ἡ αὐτογνωσία συνεπάγεται γνώση τῆς ψυχῆς (πβ. 129 a–131 a) καὶ ὅτι φρογίδα τοῦ ἑαυτοῦ σημαίνει νὰ στρέφεται κανεὶς στὶς ἀνάγκες τῆς ψυχῆς καὶ ὄχι τοῦ σώματος (132 c). Ἐπὶ πλέον, ὁ Σωκράτης καθοδηγεῖ τὸν νεαρὸ σὲ μιὰ σύντομη μεταφυσικὴ ἐρευνα τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῆς αὐτογνωσίας (132 c–133 c), ὑποδεικνύοντας ὅτι ὁ ἑαυτὸς εἶναι τὸ καλύτερο τμήμα τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι γνωστικὴ καὶ θεϊκὴ, καὶ ὅτι γνωρίζουμε τὸν ἑαυτό μας μέσω ἑνὸς εἶδους ἀντανάκλασης, κοιτάζοντας στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς ψυχῆς ἑνὸς ἄλλου προσώπου καὶ ἐμπλεκόμενοι σὲ διάλογο μαζί του (πβ. 133 b–c). Αὐτὴ ἡ τελευταία ὑπόδειξη διερευνᾶται καὶ μετὰ ἕναν ἄλλο νεαρὸ χαρακτήρα, τὸν Φαῖδρον, ποὺ δὲν περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο τῶν Σωκρατικῶν, ἐνῶ στοιχεῖα τῆς βρίσκουμε καὶ στὸν *Φαῖδωνα*, ὅπου ἡ διάκριση μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ ταύτιση τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν ἑαυτό τυγχάνουν φιλοσοφικῆς ἀντιμετώπισης. Ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης ἀναφέρονται φυσικὰ στοὺς καταλόγους τῶν Σωκρατικῶν καὶ μαζί με τὸν Φαῖδωνα εἶναι, καὶ οἱ τρεῖς, συγγραφεῖς σωκρατικῶν διαλόγων. Ἐντούτοις, πολλοὶ πιστεύουν ὅτι δὲν παρουσιάζονται ὡς Σωκρατικοὶ στὸν *Φαῖδωνα*¹⁶, καὶ προτιμῶ νὰ ἀναστείλω τὴν

16. Ὅρισμένοι μελετητὲς πιστεύουν ὅτι ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης ἀπεικονίζονται ὡς Σωκρατικοί, λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι συμφωνοῦν μετὰ τὸν Σωκράτη πὺς ὑπάρχουν Ἰδέες (ἀποψη τὴν ὁποία ὁ Πλάτων παρουσιάζει ὡς τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου: *Πολ.*, I, 596 a–b). Ἄλλοι ὁμῶς παρατηροῦν ὅτι ἡ σχέση αὐτῶν τῶν προσώπων μετὰ τὸν Πυθαγορισμὸ εἶναι ἐμφανέστατη (πβ. *Φαῖδ.*, 61 d–e). Καὶ ἄλλοι, ἀκόμη, ὑποστηρίζουν

κρίση μου σχετικά με τη φιλοσοφική τους ταυτότητα.

Στην πολιτική, κανείς δέν θά μπορούσε νά ἀμφισβητήσει τήν ιστορική διαπίστωση ὅτι πολλὰ μέλη τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου ἔδειχναν γνήσιο θεωρητικό ἐνδιαφέρον γιά τή διακυβέρνηση τῆς πόλης, τή φύση τῶν νόμων καί τή σχέση τους μέ τήν ἠθική¹⁷. Ἀλλά νομίζω ὅτι οἱ ἀναπαραστάσεις τῶν συνηθῶν συντρόφων τοῦ Σωκράτη ἀπό τόν Πλάτωνα δέν ἐπιβεβαιώνουν τόν πρόσθετο ἰσχυρισμό ὅτι κανείς ἀπό τοὺς οἰκείους του δέν εἶχε πολιτικές φιλοδοξίες ἢ ποτέ δέν εἶχε συμμετάσχει ἐνεργά στίς δημόσιες ὑποθέσεις. Ἀντίθετα, ἀρκετοὶ «Σωκρατικοί», τοὺς ὁποίους ἀπεικονίζει ὁ Πλάτων, ἀντιστοιχοῦν σέ ἄτομα μέ ἀξιοσημείωτη πολιτική σταδιοδρομία. Ὁ Λάχης ἦταν ἓνας ἀριστοκράτης πού ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή, ὑποστήριζε τὸ εἰρηνιστικό κόμμα καί διαπραγματεύτηκε μαζί μέ τόν Νικία τήν ἐξαετὴ εἰρήνη πού φέρει τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου. Διετέλεσε ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου κατὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ μεγάλου πολέμου (427 π.Χ.), στή συνέχεια διώχθηκε ποινικά ἀπὸ τόν Κλέωνα (425 π.Χ.), ἀνέλαβε καί πάλι ὑψηλὰ καθήκοντα ὡς στρατηγὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ καί πέθανε, ὄχι ἄδοξα, στήν πρώτη μάχη τῆς Μαντίνειας (418 π.Χ.). Ἡ πολιτικὴ διαδρομὴ τοῦ Νικία ἦταν παρόμοια, ὅταν καί τραγικότερη. Ἐξαιρετικά πλούσιος ἄνδρας καί ἐπίφοβος ἀντίπαλος τοῦ Κλέωνα καί ἀργότερα τοῦ Ἀλκιβιάδη, κατόρθωσε νά διασφαλίσῃ τὴ λεγόμενη Νικεῖα εἰρήνη μέ τὴ συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων (421-415 π.Χ.)· ἡ φιλειπηνικὴ πολιτικὴ του τελικὰ ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ ἀκόμα καί τότε διορίστηκε στρατηγὸς τῆς σκελικῆς ἐκστρατείας καί, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκτελέστηκε ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στὴ Σκελλία. Ἡ χρονολογία τοῦ δράματος στὸν διάλογο *Λάχης* (περὶ τοῦ 420 π.Χ.) δείχνει ὅτι συναναστρεφόταν τὸν Σωκράτη στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἰσχύος του (δηλ., κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς Νικεῖας εἰρήνης). Καί κάτι παρόμοιο ἰσχύει, ὅπως θά δοῦμε, μέ τόν Κριτία, τὸν δεύτερο πρωταγωνιστὴ τοῦ *Χαρμίδη*, καί μέ τόν Ἀλκιβιάδη, τὸν πλέον χαρισματικὸ πολιτικὸ τῆς ἐποχῆς του. Ἐπιπλέον, δέν εἶναι ἀπίθανο ὁ Κριτίων νά εἶχε κάποια ἐνεργὸ συμμετοχὴ στήν πολιτικὴ ἐξ αἰτίας τῆς κοινω-

ὅτι ὁ Σιμμίας καί ὁ Κέβης παρουσιάζονται ἀπὸ τόν Πλάτωνα ὡς καλλιεργημένοι Θηβαῖοι, ἐξοικειωμένοι μέ τόν Πυθαγορισμό, πού εἶχαν γνωρίσει τὸν Φιλόλαο κατὰ τὴν παραμονή του στὴ Θήβα καί ἔδειχναν ἐπίσης συμπάθεια πρὸς τίς ἀπόψεις τοῦ Σωκράτη περὶ τῆς φύσης τῆς ψυχῆς.

17. Ὅχι μόνον ὁ Πλάτων καί ὁ Ξενοφὼν ἀλλὰ καί ὁ Ἀντισθένης (*Περὶ Νόμου* ἢ *Περὶ Πολιτείας*, *Κῦρος* ἢ *Περὶ Βασιλείας*, *Μενέξενος* ἢ *Περὶ τοῦ Ἄρχεῖν*, *Ἀρχέλαος* ἢ *Περὶ Βασιλείας*, *Πολιτικός*), καί ἴσως ὁ Κριτίων (*Πολιτικός*, *Περὶ Νόμου*), ὁ Γλαύκων (*Μενέξενος*), ἀκόμα καί ὁ Ἀρίστιππος (*Ἀρτάβαζος*, *Ἱστορίαι τῶν κατὰ Λιβύην*, βιβλία τρία) ἔγραψαν ἔργα γιά συναφῆ πολιτικά θέματα, ἐνῶ ἄλλα μέλη τοῦ κύκλου, ὅπως ὁ Εὐκλείδης καί ὁ Φαίδων, φαίνεται νά ἀπείχαν ἀπὸ τέτοιου εἶδους θέματα.

νικῆς του θέσης καὶ τοῦ μεγάλου πλούτου του – γνωρίσματα πού τονίζει ὁ Πλάτων καθὼς σκιαγραφεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνδρα. Ἐπίσης, γνωρίζουμε ὅτι ὁ Φαῖδρος εἶχε ἐμπλοκὴ στοὺς σκάνδαλο τῆς βεβήλωσης τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων –πιθανὸν μιὰ πολιτικὴ πράξη διαμαρτυρίας– καὶ ὅτι καταδικάστηκε σὲ ἔξορία. Καὶ πάλι, στὸν *Φαῖδρο* ὁ χαρακτήρας αὐτὸς παρουσιάζεται νὰ συνομιλεῖ μὲ τὸν Σωκράτη σὲ πολὺ προγενέστερη ἡμερομηνία, ὅπου ὁ Φαῖδρος (ὑποτίθεται εὐνοούμενος τοῦ Πλάτωνα)¹⁸ ἐμφανίζεται ὡς παρορμητικὸς νεαρός, παθιασμένος μὲ τὴ ρητορικὴ καὶ καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸν Σωκράτη σ' ἓναν θαυμάσιο φιλοσοφικὸ στοχασμὸ πάνω στὴ φύση τῆς ψυχῆς, τὸν ὑπερβατικὸ χαρακτήρα τοῦ *ἔρωτα*, τὴ φύση τῆς πειθοῦς, καὶ τὴ σημασία αὐτῶν τῶν στοιχείων γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ βίον. Ὑπάρχει, ἐπίσης, ὁ Χαιρεφῶν, ἓνας ἄλλος Σωκρατικὸς τὸν ὁποῖον ἐλάχιστα μνημονεύουν οἱ δοξογράφοι, ἐνῶ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης τῆς *Ἀπολογίας* τὸν ἀποκαλεῖ «καὶ δικό μου σύντροφο (ἐταῖρον) ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς νεότητος καὶ σύντροφο τοῦ δημοκρατικοῦ σας κόμματος, πού μοιράστηκε μαζί σας τὴν πρόσφατη αὐτὴ ἔξορία καὶ ἐπέστρεψε (στὴν Ἀθήνα) μαζί σας» (20 e–21 a). Ὁ Πλάτων τὸν παρουσιάζει σὲ διάφορους διαλόγους ὡς φανατικὰ προσκολλημένο στὸν Σωκράτη (*Ἀπολ.*, 21 a, *Χαρμ.*, 153 b, *Ποργ.*, 447 b), ἐξοικειωμένο μαζί του μὲ τὸ παραπάνω (*Χαρμ.*, 154 d), ὡς ἄνδρα διακατεχόμενο ἀπὸ ἰσχυρὰ πάθη (*μν. ἔργ.*) καὶ ὡς φλογερὸ δημόκριτὴ πρὸς ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὴν ἀνατροπὴ τῶν Τριάκοντα (*Ἀπολ.*, 20 e–21 a)¹⁹. Γιὰ νὰ συνοψίσω, οἱ χαρακτηριστικὲς ὁποῖους ἀποκαλῶ «Σωκρατικὲς» τοῦ Πλάτωνα, σὲ σύνδεσθι μὲ τις ἀντίστοιχες ἱστορικὲς προσεπικρίσεις, δείχνουν ὅτι στὴν πραγματικότητα οἱ σύντροφοι τοῦ Σωκράτη δὲν τηροῦσαν ὁμοιόμορφη στάση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ πράξη. Ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἡγέτες τοῦ ὀλιγαρχικοῦ καὶ εἰρηνιστικοῦ κόμματος, ἄλλοι εἶναι ἐξεχουσες φυσιογνωμίες τῶν δημοκρατικῶν καὶ ἄλλοι δὲν συμμετέχουν καθόλου στὴν πολιτικὴ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου²⁰.

Θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν λίγα λόγια γιὰ τὸν σωκρατικὸ «ἔρωτα», στὸ πλαίσιο τοῦ ὁμόφυλου ἢ παιδευρατικοῦ ἔρωτα. Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι ὁ

18. Δ. Λ., 3, 29, 31.

19. Ὁ Χαιρεφῶν παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς ὁ βασικὸς σύντροφος τοῦ Σωκράτη στὸ ἔργο *Νεφέλαι* τοῦ Ἀριστοφάνη.

20. Ἐχει ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ φιλόσοφοι πού εἶναι γνωστοὶ ὡς ἑλάσσονες Σωκρατικοὶ ἀνήκουν πιθανὸν σ' αὐτὴ τὴν τρίτη ομάδα. Ὁ Αἰσχίνης ἦταν Ἀθηναῖος ἀλλά, ἂν ἦταν ἐνεργὸς πολιτικὰ πέραν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀπλοῦ πολίτη, αὐτὸ συνέβαινε κυρίως στὰ δικαστήρια (πβ. τοὺς δικανικοὺς λόγους του). Ὁ Ἀντισθένης ἦταν ἐπίσης Ἀθηναῖος ἀλλά ἡ μητέρα του ἦταν δούλη ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸν ἐμπόδιζε νὰ καταλάβει κάποιο ὑψηλὸ δημόσιο ἀξίωμα. Ὁ Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος, ὁ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς καὶ ὁ Φαῖδων ὁ Ἡλείος δὲν ἦταν πολῖτες τῆς Ἀθήνας καί, οὕτως ἢ ἄλλως, πιθανὸν δὲν εἶχαν πολιτικὲς φιλοδοξίες.

πλατωνικός Σωκράτης επαναπροσδιορίζει αυτή την μάλλον παραδοσιακή μορφή εκπαίδευσης πολύ νεαρών εφήβων με υπερβατικούς όρους, έτσι ώστε ο έρωτας του μεγαλύτερης ηλικίας άνδρα για έναν όμορφο έφηβο της επιλογής του στην πραγματικότητα να είναι ο πόθος της ψυχής για την Όμορφιά και τις άλλες Ίδέες. Φυσικά, εδώ δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με το ευρύτερο θέμα της πλατωνικής θεωρίας περί έρωτος, αλλά με λίγες μόνον πλευρές των πλατωνικών αναπαραστάσεων της эρωτικής κλίσης, ως την αποκαλέσουμε έτσι, του Σωκράτη προς τους όμορφους νέους που έχουν ένταχθεί (ή πρόκειται να ένταχθούν) στον κύκλο των τακτικών συντροφών του. Κατά πρώτο λόγο, τέτοιες σκηνές έχουν эρωτικές υποδηλώσεις, ακόμα και όταν ούτε ο πλατωνικός Σωκράτης ούτε το αντικείμενο του θαυμασμού του εκφράζουν την πρόθεση να συνάψουν эρωτική σχέση. Όπως εξομολογείται ο Σωκράτης στον «εὐγενή φίλο» του στον *Χαρμίδα*, όταν πρόκειται για όμορφα αγόρια, είναι «σπασμένο κλαρί: δεν μπορεί να μετρήσει ποιός είναι πιο όμορφος, αφού σχεδόν ο καθένας που μόλις έχει μεγαλώσει του φαίνεται όμορφος» (154 b). Κατά δεύτερο λόγο, αν και βάσει συμβατικών κριτηρίων οί μεγαλύτερης ηλικίας άνδρες νιώθουν έλξη για τους νεαρούς λόγω της εμφάνισής τους, ο πλατωνικός Σωκράτης απεικονίζεται σαν κάποιος που ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για την ψυχική όμορφιά παρά για το φυσικό κάλλος και θεωρεί, τελικά, ότι η πρώτη ισοδυναμεί με τον βαθμό κατά τον οποίο ένας νεαρός διαθέτει φιλοσοφική φύση. Είναι αξιοσημείωτο ότι στον *Χαρμίδα* αδιαφορεί για τα λόγια εγκώμιου του Χαιρέφωνα για το σώμα του αγορέου, προτείνοντας «να αποχυνώσουμε εκείνο ακριβώς το τμήμα του αγορέου (δηλ. την ψυχή του) και να κοιτάξουμε αυτό πρώτα, πριν κοιτάξουμε τη (σωματική) μορφή του» (154 e). Επίσης, αν και στιγμιαία κυριεύεται και ο ίδιος από φρεσικό πόθο για το αγόρι (155 c-e), ανακτά τον αυτοέλεγχό του και προκαλεί τον Χαρμίδα να υποβληθεί σ' αυτό που περιγράφει ως τη γοητεία του Ζάλμοξης, συγκεκριμένα στο είδος των λόγων που ένσταλάζουν σωφροσύνη στην ψυχή (155 e–157 c). Με παρόμοιο τρόπο, αφού έχει δηλώσει ότι είναι ο μοναδικός από τους έραστές του Άλκιβιάδη («έραστής», *Αλκ.*, 103 c) που του έχει απομείνει, και αφού έχει υποχρεώσει τον Άλκιβιάδη να εκφράσει τις πολιτικές φιλοδοξίες του (105 a-c), ο Σωκράτης τον παροτρύνει να φροντίσει πρώτα την ψυχή του «μαθαίνοντας όσα θα έπρεπε να γνωρίζει πριν μπει στην πολιτική» (132 b): θα πρέπει να πασχίσει, με τη βοήθεια του ενός έραστή που του έχει απομείνει, δηλαδή του ίδιου του Σωκράτη, να είναι στην ψυχή του «όσο πιο όμορφος μπορεί» (131 d). Ο Σωκράτης του Πλάτωνα ισχυρίζεται πως είναι ειδικός στα θέματα του έρωτα (*Λύσ.*, 204 c) με την έξης έννοια: μπορεί άμεσα να αναγνωρίσει έναν έραστή ή έναν αγαπημένο (*μν. έργ.*) και μπορεί να δείξει ποιο είδος συζήτησης και συμπεριφοράς βελτιώνει τις ψυχές των νέων (πβ. *Λύσ.*, 206 b-c, 210 e). Έτσι, η άρτια γνώση του έρωτα, ισοδυναμεί με άρτια γνώση της εκπαίδευσης: όχι της συμβατικής εκπαίδευσης που συνίσταται στη μετάδοση πληροφοριών, αλλά μάλλον της φιλοσοφικής εκπαίδευσης που βοηθά τους ανθρώπους να σκέπτονται για τα πράγματα μόνοι

τους. Όσο κι αν φαίνονται τετριμμένες, αυτές οί παρατηρήσεις για τόν σωκρατικό «ἔρωτα» ἀποτελοῦν σημαντικό μέρος τῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ Κριτία καί τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπό τόν Πλάτωνα, στίς ὁποῖες θά στραφῶ στήν ἐπόμενη ἐνότητα.

III

Εἶναι αὐτοί οἱ δύο χαρακτήρες Σωκρατικοί; Ἡ ἐτυμηγορία τῆς ἱστορίας εἶναι ἀρνητική, ὅπως καί ἡ ἐτυμηγορία ἐκείνων πού γράφουν τήν ἱστορία τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου²¹. Ἡ πλειοψηφία τῶν ἐρμηνευτῶν ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ προσωπογραφία τοῦ Κριτία ἀπό τόν Πλάτωνα στόν *Χαρμίδα* εἶναι ἀπερίφραστα ἀρνητική καί ὑπηρετεῖ ἕναν ἀπολογητικό σκοπό, συγκεκριμένα νά δείξει ὅτι ὁ Σωκράτης ἀποκλείεται νά ἦταν ὑπεύθυνος γιά τὰ ὄψιμα ἐγκλήματα τοῦ Κριτία²². Όσο γιά τόν χαρακτήρα τοῦ Ἀλκιβιάδου στό *Συμπόσιον*, πολὺ λίγες ἀπό τίς πολυάριθμες μελέτες ἀναδεικνύουν τοὺς συναισθηματικούς ἢ διανοητικούς δεσμούς ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στόν Σωκράτη²³. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐγὼ ἐπιχειρηματολογῶ στή συνέχεια ὑπὲρ μιᾶς διαφορετικῆς προσέγγισης: κατὰ τήν ἀποψή μου καί τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα παρουσιάζονται ὡς «Σωκρατικοί» μέ τήν εὐρεία ἐννοία τοῦ ὅρου τήν ὁποία ἔχω προτείνει· ἀλλά, ἐπίσης, οἱ ἔξοχες ἀναπαραστάσεις τους, γεμάτες λεπτές ἀποχρώσεις, προσιωνίζονται τῇ μεταγενέστερῃ ἐξέλιξη τῶν ἀντίστοιχων ἱστορικῶν προσωνυμιῶν καί τῇ μελλοντικῇ ἀπομάκρυνσίν τους ἀπό τόν Σωκράτη καί τόν κύκλο του. Αὕτη ἡ ἐνότητα διζρεῖναι περὶ τοῦ κεντρικοῦ ἐρώτημα πού ἔχω διατυπώσει: ποιοί θεωροῦνται Σωκρατικοί στόν Πλάτωνα καί μέ ποιόν τρόπο²⁴;

21. Πολλοὶ μελετητὲς χρησιμοποιοῦν τὰ τεκμήρια τοῦ Πλάτωνα γιά τοὺς λεγόμενους ἑλάσσονες Σωκρατικούς γιά νά ἐπιβεβαιώσουν τόν ἱστορικό ἰσχυρισμό ὅτι ὁ Σωκράτης δέν συναναστράφηκε ποτὲ στενά τόν Κριτία ἢ τόν Ἀλκιβιάδου, ὅτι δέν ὑπῆρξε ποτὲ δασκαλός τους καί ὅτι, φιλοσοφικά, δέν εἶχε τίποτε τὸ κοινὸ μαζί τους.

22. Πά παράδειγμα, LEVINE 1984, LANDY 1998, SCHMID 1998, LAMPERT 2010. Ἀξιωματική ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ὁ TUOZZO 2011, σσ. 52-85.

23. Στίς ἐξαιρέσεις περιλαμβάνονται οἱ BLONDELL 2002, ἰδιαίτερα σσ. 93, 109, HUNTER 2004, σσ. 98-112, LANE 2007, NEHAMAS 1998, σσ. 59-61, καί 2007, σσ. 113-114, 121-122, καθὼς καί ἡ NUSSBAUM 1986, κεφ. 6.

24. Εἶναι χρήσιμο νά καταγραφοῦν οἱ ἡμερομηνίες στίς ὁποῖες διαδραματίστηκαν οἱ διάλογοι πού συζητοῦνται παρακάτω. Ἡ συζήτηση, ὅπως ἀναφέρεται στόν *Χαρμίδα*, τοποθετεῖται ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῆς Ποτιδαιας τὸ 432 π.Χ., ἢ τὸ 429 π.Χ., ὅταν ὁ Κριτίας ἔχει ἐνηλικιωθεῖ, ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία ὅπου διαδραματίζεται ἡ ἀφήγηση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τόν Σωκράτη στόν «εὐγενὴ φίλο» κατὰ τὴ γνώμη μου παραμένει ἀσαφής. (Τὸ ἔτος 432 π.Χ. εἶναι ἐπίσης, κατὰ προσέγγιση, ἡ ἡμερομηνία τῆς διαλεκτικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ Σωκράτη μέ τόν Ἀλκιβιάδου στό *Ἀλκιβιάδης I*, ὅπου ὁ τελευταῖος εἶναι ἀκόμα ἔφηβος). Ἡ ἀφήγηση τοῦ *Συμποσίου* τοποθετεῖ τὴν πραγματοποίησίν του στό ἔτος 416 π.Χ., ὅταν ὁ Ἀλκιβιάδης μόλις εἶχε μπεῖ στήν τρίτη δεκαετία τῆς ζωῆς του καί δέν εἶχε ἀκόμα κατηγο-

Ἄς ξεκινήσουμε μὲ τὴ σκηνοθεσία τοῦ δράματος στὸν *Χαρμίδη*. Στὴν ἐναρκτήρια σκηνή, λίγο μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ Σωκράτη στὴν Παλαιόστρα τοῦ Ταυρέα, ὁ Χαιρεφῶν τὸν ὁδηγεῖ νὰ καθίσει δίπλα στὸν Κριτία. Στὴ συνέχεια ὁ Κριτίας εἶναι σχεδὸν τὸ πρῶτο πρόσωπο ποὺ χαιρετᾷ ὁ Σωκράτης καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀπαντᾷ στὴν ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴν τρέχουσα κατάσταση τῆς φιλοσοφίας καὶ τοὺς φερέλπιδες νεαροὺς (153 c-d). Ἡ προθυμία τοῦ Κριτία νὰ ἀναφέρει τὸν κηδεμονευόμενο καὶ ἐξάδελφό του τὸν Χαρμίδη, ὁ ἄνετος τρόπος του ὅταν προσδιορίζει τὴν ταυτότητα τῶν θαυμασιῶν τοῦ νέου, ἡ ἐμπιστοσύνη μὲ τὴν ὁποία λέει στὸν Σωκράτη ὅτι θὰ γνωρίσει σύντομα πόσο πολὺ ἔχει μεγαλώσει ὁ Χαρμίδης καὶ σὲ τί εἶδους νέο ἔχει μετατραπῇ (154 b), ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι ὑπάρχει γνήσια οἰκειότητα μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν. Ἴσως καὶ κάτι περισσότερο. Διότι ὁ Χαρμίδης θυμᾶται πῶς, ὅταν ἦταν παιδί, συνήθιζε νὰ βλέπει τὸν Σωκράτη συντροφιά μὲ τὸν κηδεμόνα του (πβ. «συνόντα»: 156 a)· δεδομένης τῆς φήμης γιὰ τὴν ὁμορφιά τοῦ Κριτία, αὐτὴ ἡ παρατήρηση μπορεῖ νὰ ὑποδεικνύει ὅχι μόνον τὴ μακροχρόνια φιλία μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἀλλὰ καὶ μιὰ παρελθοντικὴ ἐρωτικὴ σχέση μεταξὺ τους. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ Κριτίας ἐμπιστεύεται σαφῶς τὸν Σωκράτη ὡς παιδαγωγό, ἀφοῦ τοῦ ζητᾷ νὰ προσποιηθεῖ ὅτι εἶναι γιατρὸς καὶ νὰ συστηθεῖ στὸ ἀγῶρι μὲ αὐτὴ τὴν ιδιότητα. Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι, ἂν γιατρεῖται ὁ πονοκέφαλος τοῦ Χαρμίδη ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Σωκράτη, αὐτὸ θὰ εἶναι κακοτύχια γιὰ τὸν νεαρό· διότι ὁ διάλογος μὲ τὸν Σωκράτη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βελτιώσει τὴ «διάνοιάν» του, τὸ πνεῦμα του (157 c-d). Τὸ πόσο ὁ Κριτίας ἐγκαταλείπει νὰ ἐκτιμᾷ τὸν Σωκράτη γίνεται ἐπίσης φανερό στὴν καταληκτικὴ σκηνή τοῦ διαλόγου. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Κριτία ἔχουν ἀπορριφθεῖ καὶ ὁ ἐγωισμὸς του ἔχει δοκιμαστεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ, παρατρᾶνε τὸν ἐξάδελφό του νὰ ἐνδώσει στὸν Σωκράτη καὶ νὰ ἀποδεχτεῖ «νὰ ὑποκύψει στὴ γοητεία του καὶ νὰ μὴν τὸν ἐγκαταλείψει κάτω ἀπὸ ὅποιε οἰδησιὴ συνθῆκες» (176 b). Ἐξίσου σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ ἀνταποδίδει τίς φιλοφρονήσεις. Θυμηθεῖτε τὸ εἰλικρινὲς καὶ θερμὸ ἐγκώμιο γιὰ τοὺς προγόνους τοῦ φίλου του (πβ. «ὦ φίλε Κριτία»: 156 a)²⁵; δεδομένης τῆς ἐξέχουσας θέσης ποὺ κατεῖχαν οἱ προπάτορές του, λέει πῶς εἶναι πιθανὸν (πβ. «εἰκότων»: 157 e) ὁ Χαρμίδης, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὴν ἴδια οἰκογένεια μὲ τὸν Κριτία, νὰ εἶναι ἄριστος μεταξὺ τῶν ἀρίστων²⁶. Διότι προέρχεται ἀπὸ μιὰ γενεα-

ρηθεῖ γιὰ τὸ σκάνδαλο τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Καὶ πάλι δὲν εἶναι σαφὲς ἀκριβῶς πό-
τε γίνεται ἡ ἀφήγηση αὐτῆς τῆς συμποσιακῆς διασκέδασης, ἀλλὰ μιὰ πιθανὴ ἡμερομηνία
εἶναι περὶ τὸ 410 π.Χ. Αὐτὲς οἱ χρονολογικὲς πληροφορίες σχετίζονται μὲ τὰ ὅσα θὰ ὑπο-
στηρίξω παρακάτω.

25. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ VAN DER BEN 1985, σσ. 22-23, δὲν ὑπάρχουν
λόγοι νὰ θεωρηθεῖ εἰρωνικὸ τὸ ἐγκώμιο.

26. Ὁ Σωκράτης δὲν ἐκφράζει μιὰ ἠθικὴ ἐπιταγή, ἀλλὰ ἐπικαλεῖται κάτι ποὺ φαίνεται
πιθανό: στὴ συνέχεια, ὁ Σωκράτης δὲν δεσμεύεται στὴν μᾶλλον κοινὴ παραδοχὴ ὅτι ἡ

λογία ποιητῶν καὶ πολιτικῶν, οἱ ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἀναμένεται νὰ ἔχουν ἐξίσου ταλέντο γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ εὐαισθησία πρὸς τὴν ὁμορφιά²⁷. Περὶ τὶς ἀρχές τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, λοιπόν, ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης φαίνεται νὰ πιστεύει πὼς ὁ Κριτίας, καὶ ἴσως ἀκόμη περισσότερο ὁ Χαρμίδης, ἀντιπροσωπεύουν μιὰ μεγάλη εὐκαιρία γιὰ τὴν Ἀθήνα. Ὑποδεικνύει ὅμως, ἐπίσης, ὅτι ἡ πραγμάτωση αὐτῆς τῆς εὐκαιρίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάτι ἐξαιρετικὰ σημαντικό: τὴν παρουσία «σωφροσύνης» στὴν ψυχὴ «ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται κάθε τι τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὸν ἄνθρωπο συνολικά» (156 e).

Ἀκόμα πιὸ ἐκδηλές εἶναι οἱ μεθοδολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς συγγένειες μεταξὺ Κριτία καὶ Σωκράτη. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ πρῶτος φαίνεται νὰ ἀναγνωρίζει τὴ σημασία τοῦ διαλόγου καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία (πβ. 154 e–155 a). Καὶ εἶναι ὁ μόνος συνομιλητὴς τῶν λεγόμενων πρῶτων διαλόγων ποὺ παρουσιάζεται ὡς σχεδὸν ἰσάξιος ἀντίπαλος τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη. Μετὰ τὸν γύρο τῆς συζήτησης μὲ τὸν Χαρμίδη, ὁ Σωκράτης μνημονεύει τὴν ὠριμότητα καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Κριτία (πβ. «ἡλικίας ἔνεκα καὶ ἐπιμελείας»: 162 d–e) καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι θὰ θεωροῦσε πολὺ εὐχάριστο («πολὺ ἂν ἡδιον»: 162 e) νὰ ἐρευνήσῃ τὴ φύση τῆς «σωφροσύνης» μὲ τὸν Κριτία μᾶλλον παρὰ μὲ τὸν νεαρὸ Χαρμίδη. Καὶ πράγματι, ὁ Κριτίας δὲν τὸν ἀπογοητεύει. Διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ ἀπαντᾷ μὲ ἕνα ναι ἢ ἕνα ὄχι, διακατολογεῖ τὶς προκείμενες τῶν ἐπιχειρημάτων του, διορθώνει τὸν Σωκράτη σὲ ζητήματα μεθόδου, μιλάει μὲ σαφήνεια, κομψότητα καὶ πειστικότητα καὶ χαράζει κάποιες κόκκινες γραμμές: ἂν τις ὑπερβῇ, φαίνεται ἑτοιμὸς νὰ ἀποσύρῃ τὶς προηγούμενες παραδοχές του γιὰ νὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἕνα παράδειγμα εἶναι τὸ ἐξῆς. Ὅταν ὁ Κριτίας ἀναλαμβάνει νὰ διαπραγματευτῇ ἐκ νέου τὸν τρίτο ὁρισμὸ τῆς σωφροσύνης ὡς «τὸ νὰ πράττει κάποιος ὅσα τὸν ἀφοροῦν» («τὸ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν»: 161 b), ἡ πρώτη του κίνηση εἶναι νὰ ἀπορρίψει τὴν παραπλανητικὴ ἐρμηνεία τοῦ ὁρισμοῦ ποὺ δίνει ὁ Σωκράτης. Στὴ συνέχεια χαράζει μιὰ διάκριση μεταξὺ τοῦ νὰ πράττει («πράττειν») κάποιος ὅσα τὸν ἀφοροῦν καὶ νὰ κατασκευάζει («ποιεῖν») ὅσα τὸν ἀφοροῦν, καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ πρῶτο ἀντιστοιχεῖ σὲ ὠφέλιμα ἔργα («ἔργον», «πράξις») ποὺ εἶναι πάντα ἀγαθὰ καὶ ἐνάρκεια, ἐνῶ τὸ δεύτερο μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπονείδιστο. Διαπείνεται, λοιπόν, ὅτι σωφροσύνη εἶναι τὸ νὰ πράττει κάποιος ὅσα τὸν ἀφοροῦν, δηλαδή, νὰ προβαίνει σὲ ἀγαθὲς «πράξεις» ποὺ ὠφελοῦν τὸν ἴδιον ἢ ἄλλους (163 a–c). Ὡστόσο, ὅταν ὁ ἔλεγχος φέρνει τὸν Κριτία ἀντιμέτωπο μὲ

καλὴ ἀνατροφή προσθέτει σημαντικὰ στοιχεῖα στὴν προσωπικὴ ἀξία ἐνὸς ἀνθρώπου. Οὕτε υἱοθετεῖ τὸ ἀριστοκρατικὸ ἰδεῶδες ὅτι οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς καλύτερες οἰκογένειες. Διατυπώνει μόνον αὐτὸ ποὺ ἡ κοινωνία φυσιολογικὰ θὰ περιέμενε ἀπὸ τὸν Χαρμίδη, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέει πὼς ἔχει τὸ ζήτημα κατὰ τὴ δική του κρίση.

27. Πβ. TULLI 2000, σσ. 260–263.

τὴν ἐπιλογὴ εἴτε νὰ ἐγκαταλείψει τὸν παραπάνω ὀρισμὸ τῆς σωφροσύνης εἴτε νὰ παραδεχτῇ ὅτι οἱ σώφρονες ἐνδέχεται νὰ ἔχουν ἄγνοια τῆς ἀρετῆς τὴν ὁποία κατέχουν (164 a-c), ὁ Κριτίας δὲν διστάζει οὔτε μιὰ στιγμή γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάνει: «Σωκράτη, λέει, τὸ τελευταῖο δὲν θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ ποτέ· ἂν ὅμως ἐσὺ θεωρεῖς ὅτι αὐτὸ συνάγεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὶς προηγούμενες παραδοχές μου, θὰ προτιμοῦσα σίγουρα νὰ ἀποσύρω κάποιες ἀπὸ αὐτές καὶ δὲν θὰ νιρεπόμεναι νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι οἱ ἰσχυρισμοί μου ἦταν λανθασμένοι, ἀντὶ νὰ παραδεχτῶ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ἄγνοια τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι σώφρων» (164 c-d). Καθὼς ὁ Κριτίας παρουσιάζεται ὡς ὑπερήφανος καὶ ἀνταγωνιστικὸς συνομιλητής, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει κάποιον πολὺ σοβαρὸ λόγο ὥστε νὰ παραδεχτῇ ἀναφανδὸν τὴν ἥττα του: αὐτὸς εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μου, ἡ ἀταλάντευτη προσήλωσή του στὴ νοησιαρχία καὶ συγκεκριμένα στὴν ἰδέα ὅτι, ἐὰν κατέχουμε μιὰ ἀρετὴ, τότε γνωρίζουμε ὅτι τὴν κατέχουμε καὶ ἐπίσης γνωρίζουμε τὴ φύση της²⁸. Καὶ βεβαίως ὁ Σωκράτης δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ συμφωνήσει.

Ὡστόσο, ὁ διάλογος ἀνάμεσα στὸν Κριτία καὶ τὸν Σωκράτη ἀναδεικνύει ἐπίσης ἐντυπωσιακὲς διαφορὲς στὶς ἀντίστοιχες προσεγγίσεις τους στὴ νοησιαρχία καὶ τὶς ἀξίες. Γιὰ παράδειγμα, ὡς ἐξετάσουμε τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως: ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, δείχνουν τὴν ἀριστοτεχνικὴ δεξιότητά τοῦ Κριτία ὡς συνομιλητῆ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, δείχνουν τὶς φιλοσοφικὲς ἀναπάρκειες τῆς θέσης του καὶ τὶς συνέπειες τῶν ὁποίων περφεύει. 1. Σύμφωνα μὲ τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν ὀρισμὸ, ἡ «σωφροσύνη» εἶναι γνῶσις (ἢ «ἐπιστήμη») τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ τῶν ἄλλων γνώσεων (ἢ «ἐπιστημῶν») καὶ κανενὸς ἄλλου ἀντικειμένου (166 c)· μὲ ἄλλα λόγια, μόνον αὕτῃ εἶναι γνῶσις τόσο αὐτοαναφορικὴ ἢ ἀνακλαστικὴ ὅσο καὶ δεύτερου βαθμοῦ. Ὁ Σωκράτης, πρῶτον, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντικρούσει τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει γνῶσις ἀντικείμενο τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἑαυτός της²⁹, βρίσκοντας ἀναλογίες μὲ ἄλλες τέχνες καὶ ἐπιστήμες καὶ δείχνοντας ὅτι ὅλες ἔχουν ἀντικείμενο ἢ θέμα διακριτὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Ὁ Κριτίας, ὅμως, ἀντιστέκεται μὲ ἐπιτυχία σ' αὕτῃ τὴν ἐπίθεση. Προβάλλει τὴ μεθοδολογικὴ θέση ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσῃ τὶς ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς σωφροσύνης καὶ τῶν λεγόμενων πρωτοβάθμιων τεχνῶν ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, δηλαδή τὸ τί διακριτὸ ἔχει ἡ σωφροσύνη συγκρινόμενη μὲ τὶς ἄλλες τέχνες (165 e). Φαίνεται νὰ ἔχει δίκιο: ὁ Σωκράτης ὑποχωρεῖ καὶ ἀλλάζει τακτικὴ (166 a). 2. Οἱ δύο χαρακτήρες προσδιορί-

28. Ἀκριβῶς ἡ ἴδια ἰδέα ἔχει ἐκφραστεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Σωκράτη σὲ πρόωπη φάση τοῦ διαλόγου, ὅταν παροτρύνει τὸν νεαρὸ Χαρμίδη νὰ κοιτάξῃ μέσα του καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ περιγράψῃ τὴν ἀρετὴ ποὺ ἐνδέχεται νὰ βρεῖ ἐκεῖ (158 e–159 a). Ἡ οὐσία τοῦ θέματος εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ συνδέεται ἐγγενῶς μὲ ἕνα εἶδος γνώσης.

29. Δηλ., γνῶσις γνώσεως ἢ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» (166 e).

ζουν τις αντίστοιχες θέσεις τους κατά τη διάρκεια του διαλόγου. Ὁ Σωκράτης αναφέρεται στη σωφροσύνη ὡς γνώση τοῦ ἑαυτοῦ ἢ αὐτογνωσία, καὶ ὑπαινίσσεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος ἠθικῆς γνώσης ποὺ καθιστᾷ ἱκανὸν τὸν κάτοχό της νὰ ἀνιχνεύει τὴν ἠθικὴ γνώση ἢ ἄγνοια στὸν ἑαυτό του καὶ στοὺς ἄλλους (167 a, πβ. ἐπίσης 174 b-c). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Κριτίας ἐτοιμάζεται νὰ ὑπερασπιστεῖ μὲ ἐπιχειρήματα τὴν ἀντίπαλὴ θέση, δηλαδή ὅτι ἡ «σωφροσύνη» ἰσοδυναμεῖ μὲ ἓνα αὐτοαναφορικὸ ἢ ἀνακλαστικὸ εἶδος ἐπιστήμης: ὁ κάτοχός της εἶναι ἱκανὸς νὰ κρίνει ποιὸς εἶναι εἰδήμων καὶ ποιὸς ὄχι καί, ἐπὶ πλέον, μόνον αὐτὸς μπορεῖ νὰ διασφαλίσει τὴν ἀγαθὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους (171 d–172 a). Συνεπῶς ἡ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» ἔχει τεχνοκρατικὲς καὶ πολιτικὲς πλευρὲς, ἀλλὰ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἠθικότητα. 3. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πλατωνικὸς Κριτίας εἶναι βαθιὰ προσηλωμένος σ' αὐτὴ τὴν τελευταία θέση. Καὶ ἐπὶ πλέον, ἔχει τὴν ἀπαιτούμενη διαλεκτικὴ ἐκπαίδευση ὥστε νὰ παρακολουθήσει τοὺς ἱλιγγιώδεις ἐλιγμούς τοῦ Σωκράτη κατὰ τὴ διερεύνηση δύο βασικῶν θεμάτων: πρῶτον, ἐὰν ἡ ἔννοια μιᾶς αὐτοαναφορικῆς ἐπιστήμης εἶναι λογικὰ δυνατὴ καὶ δεύτερον, ὑποτιθεμένου ὅτι μιὰ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» εἶναι δυνατὴ, ἂν θὰ ἦταν ὠφέλιμη. Δὲν εἶναι ἔδῳ τὸ κατάλληλο σημεῖο καὶ συζητήσουμε τὶς λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικὰ ἐπίμαχου ἐπιχειρήματος ποὺ ἀναπτύσσεται σχεδὸν μέχρι τὸ τέλος τοῦ διαλόγου. Ἀρκεῖ νὰ δηλώσουμε πᾶς ὁ ὅρισμός τοῦ Κριτίας ἀπορρίπτεται γιὰ λόγους ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὸ συγκεκριμένο εἶδος νοσηφιαρχίας τὴν ὁποία ἀσπάζεται τὸν ἴδιον ὅτι ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ σωφροσύνη εἶναι ἀνακλαστικὴ σημασίᾳ ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὴν ἐπιστήμη καὶ ὅτι, τρόπος τοῦ λέγειν, ἡ τεχνοκρατικὴ γνώση τῶν ἐπιστημῶν πρώτου βαθμοῦ μπορεῖ νὰ διασφαλίσει τὴν εὐτυχία γιὰ τὸν κάτοχό της καὶ γιὰ τὸ κράτος. Ἐντούτοις, ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος δείχνει ὅτι μιὰ τέτοια ἀνακλαστικὴ γνώση εἶναι λογικὰ ἀπίθανη ἢ καὶ ἀδύνατη καὶ ὅτι, ἀκόμα καὶ ἂν ἦταν δυνατὴ, τὰ ὀφέλη της θὰ ἦταν ἀμελητέα ἐπειδὴ δὲν σχετίζονται μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ, δηλαδή μὲ τὴν ἠθικὴ διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. 4. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Κριτίας κάνει μιὰ τελευταία προσπάθεια νὰ διασώσει τὸν ὅρισμό του: ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἑαυτοῦ της διέπει ὅλες τὶς ἄλλες ἐπιστήμες, πρέπει νὰ διέπει ἐπίσης τὴ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· καὶ ἂν συμβαίνει αὐτό, πρέπει νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμη (174 d-e). Ὁ ἐλιγμὸς αὐτὸς ἀπορρίπτεται: διότι, ἐφ' ὅσον ὁ Κριτίας ἔχει ἰσχυριστεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχει ἀντικείμενο διακριτὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ (174 e–175 a). Μολαταῦτα, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ τελευταία κίνηση τοῦ Κριτίας εἶναι εὐφυέστατη καὶ ἀποτελεῖ φόρο τιμῆς στὴ νοητικὴ του ἱκανότητα καὶ τὴ διαλεκτικὴ του δεξιότητα.

Ἔχουν λεχθεῖ ἀρκετά, νομίζω, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε καὶ πάλι στὸ βασικό μας ἐρώτημα: εἶναι ὁ πλατωνικὸς Κριτίας «Σωκρατικὸς»; Προτείνω ὅτι δὲν εἶναι λιγότερο Σωκρατικὸς ἀπὸ, π.χ., τὸν Κρίωνα καὶ τὸν Νικία καὶ ὅτι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις παρουσιάζεται ὡς περισσότερο ἐξοικειωμένος μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη καὶ τὶς μεθόδους του ἀπὸ ὅσο ἐκεῖνοι. Ὁ Κριτίας

τῶν ἀρχῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ὅπου διαδραματίζεται ὁ διάλογος) εἶναι ἓνας ὁλοκληρωμένος συζητητής, μὲ ἀξιοσημείωτη εὐελιξία καὶ διορατικότητα, μὲ νοησιαρχικὲς δεσμεύσεις συγκρίσιμες (ἂν καὶ ὄχι ταυτόσημες) μὲ αὐτὲς τοῦ Σωκράτη καὶ μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἱκανότητα νὰ παρακολουθήσει ὡς τὸ τέλος ἓνα ἀπὸ τὰ πολυπλοκότερα καὶ δυσκολότερα ἐπιχειρήματα τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου³⁰. Ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει σαφῶς αὐτὰ τὰ χάρισμα καὶ ὑποχωρεῖ σὲ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τοῦ Κριτία, μὲ τρόπο πὺν δὲν ἔχει ὅμοιό του στοὺς ἄλλους διαλόγους τῆς ἴδιας περιόδου. Συνολικά, ὁ Πλάτων μεταφέρει μιὰ ἐντύπωση παλαιᾶς φιλίας καὶ βαθιᾶς φιλοσοφικῆς συγγένειας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ὡστόσο, οἱ ἀναγνώστες τοῦ διαλόγου γνωρίζουν ποιὸς ἦταν ὁ Κριτίας ὡς ἱστορικὴ προσωπικότητα καὶ τί ἔκανε τὸ 404 π.Χ. Ὑποστηρίζω ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου κρύβεται καὶ ὁ διαβόητος τύραννος, ὁ ὁποῖος περιστσιακᾶ ἀναδύεται στὴν ἐπιφάνεια. (Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Χαρμίδη)³¹. Γιὰ παράδειγμα, μᾶς ἀφήνει μιὰ δυσάρεστη γεύση ὁ ὑπερβολικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπαινεῖ ὁ Κριτίας τὸν νεαρὸ κηδεμονευόμενό του – ὁ «ὁμορφότερος» («κάλλιστος»: 154 a), ὁ «καλὸς καὶ ἀγαθός» («καλὸς καὶ ἀγαθός»: 154 e), ὁ φιλοσοφικὸς καὶ πολὺ ποιητικὸς (155 a) καὶ ἐπίσης ὁ ἀριστὸς σὲ *σωφροσύνη* (157 d). Τέτοιοι ἔπαινοι μᾶς φέρνουν στὸν νοῦ ἀνάξιοις ἐραστές ποὺ κολακεύουν τὸν ἀγαπημένο τους γιὰ τὴν προσωπικὴ του εὐχαρίστηση, χωρὶς νὰ φροντίζουν γιὰ τὸ δικό του καλόν. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Χαρμίδη μπορεῖ νὰ μᾶς γεννήσῃ παρόμοιες σκέψεις. Προκαλεῖ τὸν Κριτία, προσβάλλοντας τὴν ἀντίληψή τοῦ Κριτία γιὰ τὴ «σωφροσύνη» χωρὶς νὰ ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητα τοῦ τελευταίου (161 b). Ὅταν ὑπαινίσσεται ὅτι ὁποῖος ἐπινόησε αὐτὸ τὸν ὁρισμὸ τῆς σωφροσύνης ἴσως εἶχε πραγματικὴ ἀγνοία, «γελάει πονηρὰ καὶ ρίχνει μιὰ φευγαλέα ματιὰ στὸν Κριτία» (162 b). Καὶ τοῦ πατάει τὸ σωστὸ κουμπί, τρόπος τοῦ λέγειν, ἀναγκάζοντας ἔτσι τὸν κηδεμόνα του νὰ ἀναλάβει τὸν ρόλο τοῦ συνομιλητῆ τοῦ Σωκράτη στὸν διάλογο (162 c-d). Αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἓνα ἄθῳο παιχνίδι· θὰ μποροῦσε ὅμως ἐξίσου νὰ εἶναι καὶ μιὰ ἐκδήλωση κακομαθημένου χαρακτήρα ἢ καταπιεσμένου θυμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ὀξύθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ Κριτία γίνεται φανερὴ ὅταν ξεσπάει στὴ συζήτηση, προσβάλλοντας τὸν κηδεμονευόμενό του καὶ ἀντιμετωπίζοντάς τον «μὲ τὸν τρόπο πὺν ἀντιμετωπίζει ὁ ποιητὴς τὸν ἠθοποιὸ πὺν κακομεταχειρίζεται στοὺς στίχους του» (162 d). Ἀργότερα κατηγορεῖ τὸν Σωκράτη ὅτι νοιάζεται γιὰ τὴ νίκη καὶ ὄχι γιὰ τὸ θέμα τῆς συζήτησης

30. Φυσικά, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει ἄλλες φιλοσοφικὲς συγγένειες, π.χ., μὲ σοφιστές, ὅπως ὁ Πρόδικος, καὶ μὲ ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸν Ἀντισθένη, τὸν Ἀρίστιππο καὶ ἄλλα ἀναγνωρισμένα μέλη τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου.

31. Πβ. ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις τῆς BLONDELL 2002, σ. 93.

(166 c), προκαλώντας μας νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν αὐτό πραγματικά πιστεύει ἢ ἂν ἀσκεῖ ἓνα εἶδος ψυχολογικῆς πίεσης. Στὴ συνέχεια, μόλις συνειδητοποιεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει κλονίσει σοβαρὰ τὴν ὑπόθεση ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνακλαστικὴ γνώση, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποφύγει τὴν περαιτέρω ἐξέταση τοῦ θέματος (169 c). Σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θυμοῦ, ὑπερηφάνειας καὶ φιλοδοξίας, τελικὰ ὁ Πλάτων προσθέτει τὴ γλώσσα τῆς ἐξουσίας. Στὴν τελευταία σκηνὴ τοῦ διαλόγου, οἱ δύο πρωταγωνιστὲς προειδοποιοῦν τὸν Σωκράτη ὅτι, ἂν χρειαστεῖ, θὰ ἀσκήσουν βία γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ ἀναλάβει τὴν ἐκπαίδευση τοῦ Χαρμίδη. Ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης, ἐκεῖ ὅπου χρησιμοποιεῖται βία δὲν ὑπάρχει χώρος γιὰ νηφάλιο στοχασμό (176 d). Ἡ κατάληξη εἶναι ὅτι ἡ πολὺπλοκὴ προσωπογραφία τοῦ Κριτία ὑποδηλώνει αὐτὸ πού τὸ κοινὸ γνωρίζει ὅτι συνέβη στὴν πραγματικὴ ζωὴ: τελικὰ, ὁ Κριτίας διέρρηξε τοὺς δεσμούς του μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ ἀκολούθησε τὸν δικό του δρόμο.

Ὁ Πλάτων προικωνίζεται μιὰ παρόμοια διαδρομὴ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλκιβιάδη³², ἂν καὶ παρουσιάζει τὴ συμμετοχὴ τοῦ τελευταίου στὴν πολιτικὴ ὡς κάτι σχετιζόμενο λιγότερο μὲ τὶς νοησιαρχικὲς του πεποιθήσεις καὶ περισσότερο μὲ τὰ φιλόδοξα κίνητρά του καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλαζονεία του (103 a–105 e, *Συμπ.* 218 d)³³. Ἡ πρώτη σχέση τοῦ μὲ τὸν Σωκράτη, ἡ δεκτικότητα καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη του πρὸς αὐτόν, ἡ σταθερὴ καὶ στοργικὴ καθοδήγηση τοῦ Σωκράτη καὶ ὁ «ἔρωτας» μεταξὺ τους ἦταν φιλολογικοὶ τόποι γιὰ τοὺς Σωκρατικοὺς πρώτης γενεᾶς ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς μεταγενέστερους συγγραφείς. Ἐπίσης, ὑπάρχει εὐρύτερη ἀνταρραχθεὶς βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν παρουσίαση ἀπὸ τὸν Πλάτωνα αὐτῶν τῶν στοιχείων στὸν Ἀλκιβιάδη I καί, πολὺ περισσότερο, στὸ *Συμπόσιον*. Γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ παρόντος κεμένου, ἐπιθυμῶ ἀπλῶς νὰ καταγράψω ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ συμποσιατικοῦ λόγου τοῦ Ἀλκιβιάδη, ἐπειδὴ πιστεύω πὼς ὑποστηρίζουν τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἀναπαρίσταται ὡς Σωκρατικὸς μὲ τὴν ἔννοια πού προσδιόρισα παραπάνω, ὄχι μόνον στὴν παιδική του ἡλικία ἀλλὰ καὶ στὴν ἐνήλικη ζωὴ του, ὅταν ὑποτίθεται ὅτι διαδραματίστηκε τὸ συμπόσιο καὶ ὅταν ὁ πραγματικὸς Ἀλκιβιάδης ἦταν τὸ ἀνερχόμενο ἀστέρι τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἀκόμα περισσότερο, ὅπως ὑποστηρίζω, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ Ἀλκιβιάδης περιγράφει τὸν ἑαυτό του ὡς ἓναν ἀπ' αὐτοὺς πού «συμμερίζονται τὴν τρέλα καὶ τὴ βακχικὴ μανία τῆς φιλοσοφίας» (218 b) ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου του, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι, ἀπὸ ὅλους τοὺς προαναφερθέντες χαρακτήρες, ἐκεῖνος ἐπηρεάστηκε βαθύτερα

32. Τὸ ἴδιο ἰσχύει πιθανὸν καὶ γιὰ ἄλλους Σωκρατικούς, καθὼς πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔγραψαν διαλόγους πού εἶχαν ὡς πρωταγωνιστὴ τὸν Ἀλκιβιάδη.

33. Γιὰ τὰ ἱστορικὰ συγκείμενα σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀλκιβιάδη στὸ *Συμπόσιον*, πβ. τὸ πολὺ πρόσφατο CORNELLI 2013.

από τον Σωκράτη και τον κατανόησε καλύτερα³⁴. Η προσωπογραφία του στο Συμπόσιον μᾶς ἀφήνει τὴν πικρὴ γεύση μιᾶς χαμένης εὐκαιρίας, ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι οἱ χαρακτῆρες τοῦ Κριτία ἢ τοῦ Χαρμίδη. Ὁ στεφανωμένος μὲ κισσὸ Ἀλκιβιάδης τοῦ Πλάτωνα, ἄλλοτε πνευματώδης καὶ ἄλλοτε ἀπίστευτα συγκινητικός, μᾶς κάνει νὰ φανταστοῦμε τὸν ἄνδρα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει γίνει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐντοπίσουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς τελικῆς του καταστροφῆς.

Ἀρχίζει τὸ ἐγκώμιό του μὲ ἀναγνωρίσιμο σωκρατικὸ τρόπο, μὲ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἀναλογία: ἀνακοινώνει ὅτι δὲν θὰ πεῖ παρὰ μόνον τὴν ἀλήθεια (215 a) καὶ συγκρίνει τὸν Σωκράτη μὲ τὰ ἀγάλματα τοῦ Σειληνοῦ ποὺ κλείνουν μέσα τους εἰκόνες τῶν θεῶν³⁵ καὶ μὲ τὸν σάτυρο Μαρσύα, οἱ θεϊκὲς μελωδίες τοῦ ὁποίου εἶχαν τὴ δύναμη νὰ μαγεύουν τοὺς ἄνθρώπους (215 a-c). Ὡστόσο, οἱ παράξενες ἐπιδράσεις ποὺ ἀσκοῦσαν πάνω του, ὅπως μᾶς λέει, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν ἀκόμα καὶ τώρα οἱ λόγοι (215 d) τοῦ Σωκράτη εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐντονες· κανένας ἄλλος Σωκρατικὸς συνομιλητὴς δὲν φαίνεται νὰ τὶς ἔχει ὑποστῇ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα. Ὅταν ἀκούει τὸν Σωκράτη, μᾶς λέει, ἡ καρδιά του ἀναπηδάει, δάκρυα τρέχουν ἀπὸ τὰ μάτια του, ἡ ψυχὴ του συνταράσσεται καὶ περιέρχεται σὲ κατάσταση δουλείας (215 d-e). Ἀπὸ τὴ μία μεριά, ἕνα αἶσθημα καθήκοντος (πβ. «δεῖ») καὶ ντροπῆς («αἰσχύνεσθαι») τὸν ἀναγκάζει νὰ πράξει αὐτὰ ποὺ τοῦ ζητάει ὁ Σωκράτης (216 a-b). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μόλις ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ συντροφιά τοῦ τελευταίου, ὑποκύπτει σὲς εὐνοίες τῶν πολλῶν (216 b). Ἐπὶ ἀποφεύγει τὸν Σωκράτη σὺν δραστέῃ σαλάβῳ (216 b-c), ἐνῶ δὲ τὸν ξαναβλέπει νιώθει καὶ πάλι ντροπὴ ἀφου, ὅπως ἔχει παραδεχθεῖ νωρίτε-

34. Ὡστόσο, ὑπάρχουν κρίσιμης σημασίας πλευρὲς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη τὶς ὁποῖες ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν κατανόει: π.χ., πβ. NEHAMAS 1998, σσ. 59-61, HUNTER 2004, σσ. 107-108 καὶ LANE 2007 ποὺ ὑποστηρίζει πῶς, ἐν καὶ ἡ προσωπογραφία τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδη εἶναι ἀτελής, ἐντούτοις τὸ ἐγκώμιό του ὑπαινίσσεται τὴ σωστὴ ἐπίλυση τοῦ παραδόξου ποὺ προκύπτει λόγω τῆς ἀποκήρυξης τῆς γνώσης ἀπὸ τὸν Σωκράτη.

35. Ὅμως, ἡ ἐρμηνεία τῆς εἰκόνας ποὺ σκιαγραφεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι ἀμφιλεγόμενο ζήτημα. Ἀπὸ τὴ μία, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐπισημαίνει τὸ λάθος ἐναντίον τοῦ ὁποίου κατευθύνεται μεγάλο μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα, συγκεκριμένα τὸ λάθος τῆς παραδοχῆς ὅτι τὰ ὁρατὰ φαινόμενα ἀντιστοιχοῦν μὲ ἀκρίβεια σὲ μιὰ βαθύτερη πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ HUNTER 2004, σ. 100, εἶναι σημαντικό νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ εἶναι ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει ὁ Ἀλκιβιάδης: ἔτσι ὅπως τὴν χρησιμοποιεῖ, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα. Ὁ BOYS-STONES 2013 (πρὸς δημοσίευση σὲ τόμο τοῦ CUP περὶ Κόσμου, μὲ ἐπιμελητὴ τὸν P. HORKY) ἐρευνᾷ τὶς φιλοσοφικὲς συνέπειες τῆς διάκρισης μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ὁμορφιάς ποὺ ὑπαινίσσεται ἡ παρομοίωση τοῦ Ἀλκιβιάδη. Χρυστῶ ἐγγνωμοσύνη στὸν συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου, γιατί τὸ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου πρὶν δημοσιευτεῖ. Σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴ χρῆση τῆς εἰκόνας τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ, πβ. STEINER 1996 καὶ ZANKER 1995, ἰδιαίτερα σσ. 32-40.

ρα, θά ἔπρεπε νὰ φροντίσει τὸν ἑαυτό του πρὶν καταπιαστεῖ μὲ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἀθήνας (216 a). Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή του, λοιπόν, ὁ Σωκράτης ἀντιπροσωπεύει ἕναν ἠθικὸ κώδικα ποὺ ὁ νεαρὸς ἄνδρας πράγματι θεωρεῖ δικό του· ὥστόσο τὸν παραβιάζει τακτικὰ λόγω τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πλήθους. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ βρίσκει αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση ἀνυπόφορη (πβ. 216 a), παλεύει νὰ ἀπελευθερωθεῖ, ἀποφεύγοντας τὸν Σωκράτη ἢ ἀκόμα καὶ ἐπιθυμώντας τὸν θάνατό του (216 c). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κυρίαρχη παρουσία τοῦ Σωκράτη στὸ ἐγκώμιο τοῦ Ἀλκιβιάδη, θά πρέπει νὰ σημειώσουμε ἄλλα τρία στοιχεῖα. Πρῶτον, ὁ λόγος του εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ αὐτο-αναφορικός: γιὰ νὰ ἐπαινέσει τὸν Σωκράτη πρέπει νὰ μιλήσει καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Δεύτερον, ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ τὸν διακρίνει ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους «Σωκρατικούς» στὶς συζητήσεις τους μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη εἶναι τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο αὐτογνωσίας: βασανίζεται τόσο πολὺ γιατί ἔχει πλήρη συνείδηση (πβ. «σύννοια»: 216 b) τῆς ἐσωτερικῆς του σύγκρουσης καὶ τῶν αἰτίων της. Τρίτον, ὑπαινίσσεται ὅτι ἡ ἔνταση τῶν δεινῶν του προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀσυνήθιστα *εὐάλωτος* στοὺς *λόγους* τοῦ Σωκράτη. Ὅταν ἦταν ἀκόμα σχεδὸν παιδί, ἦταν ἱκανὸς νὰ ἀνοίγει, τρόπος τοῦ λέγειν, τὸν Σωκράτη καὶ νὰ βλέπει τὶς εἰκόνες ποὺ εἶχε μέσα του. Καί, ὅπως λέει, «Τὶς θεωροῦσα τόσο θεϊκὲς καὶ χρυσὲς καὶ ἀπολύτως ὁμορφες καὶ θαυμαστὲς, ὥστε ἀπλῶς ἔπρεπε νὰ πράττω ὅτιδήποτε ὁ Σωκράτης μὲ καλοῦσε νὰ πράττω» (217 a). Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε ἀποφασίσει λοιπὸν νὰ δεχτεῖ τὸν Σωκράτη ὡς ἐραστὴ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγῳ· διότι ὁ τελευταῖος θά μπορούσε, ὅσο κανένας ἄλλος, νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πετύχει τὴν ἀριστεία στὸν ἄνθρωπο δυνατό βαθμὸ (218 c-d). Μὲ λίγα λόγια, ὁ Ἀλκιβιάδης τοῦ Πλάτωνα κατέχει τὸ πολυτιμότερο χάρισμα, *μὴ φιλοσοφικὴ φύση* (πβ. 218 a). Αὐτὴ τὸν τραβάει πρὸς τὴ μία μεριά, ἐνῶ ὁ ὄχλος τὸν τραβάει πρὸς τὴν ἄλλη.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι τώρα στὰ τριάντα του καὶ ὁ ὄχλος ἔχει σχεδὸν νικήσει. Ὅμως, στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐνδοξῆς ἀριότητάς του καὶ ὑπερβαίνοντας τὶς ἀντιφάσεις του, μιλάει γιὰ τὸν Σωκράτη ὅπως δὲν τὸ ἔκανε ποτὲ κανένας ἀπὸ τοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα – μὲ ἀγάπη, νοσταλγία, ἔμπνευση καί, τὸ κυριότερο, μὲ κατανόηση. Κοιτάζοντας πίσω στὸ παρελθὸν καὶ συνδέοντας τὶς ἀναμνήσεις του μὲ τὸ παρόν, διαπερνᾷ τὸ κέλυφος τοῦ ἔρωτα τοῦ Σωκράτη γιὰ τοὺς καλοὺς νέους καθὼς καὶ τὸ παράδοξο τῆς σωκρατικῆς ἄγνοιας (216 d), γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τὶς θεϊκὲς εἰκόνες ποὺ ὁ Σωκράτης κρύβει μέσα του: τὴ «σωφροσύνη» καὶ τὴν ἐγκράτειά του ἀπέναντι στὴ φυσικὴ ὁμορφιά (216 d, 219 d), τὴν τέλεια ἀδιαφορία του γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα (216 e), τὴν παραδειγματικὴ ἀνδρεία του στὴ μάχη (220 d–221 c), τὴν ἀντοχή του στὸ κρύο καὶ τὴν πείνα (219 e–220 b)³⁶, ἀλλὰ καὶ

36. Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἀναπτύσσει ἡ LANE 2007 δείχνει ὅτι αὐτὲς οἱ πλευρὲς τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Ἀλκιβιάδη γεφυρώνουν ἢ ἀκόμα καὶ ὑπονομεύουν τὴ διάκριση ἐξωτερι-

τὴν ἱκανότητά του γιὰ ἀπόλαυση (220 a), φιλία καὶ αὐτοθυσία (220 d-e), τὴ λεπτὴ εἰρωνεία του (216 d-e, 218 d-e), τὴ δύναμη καὶ τὴ συνεκτικότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ (220 c-d), τὴν ἀλλόκοτη φύση τῶν ἐπιχειρημάτων του (221 d-222 a) καὶ τὴν ὑπέρτατη ἀξία τους. «Ὅταν ἐκτίθενται καὶ ἐμβαθύνεις σ' αὐτὰ μὲ φρέσκια ματιά θὰ ἀνακαλύψεις, πρῶτον, ὅτι εἶναι τὰ μόνα ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν κάποιο νόημα καί, δεύτερον, ὅτι εἶναι τὰ θεϊκότερα καὶ πλουσιότερα σὲ εἰκόνες τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσήλωσης στὰ περισσότερα ἢ καὶ σὲ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἀξίζει νὰ ἔχει κατὰ νοῦν ὁποιοσδήποτε πρόκειται νὰ γίνεи καλὸς καὶ ἀγαθός» (222 a)³⁷.

Ὁ θαυμασμὸς τοῦ Ἀλκιβιάδη γιὰ τὸν Σωκράτη, γιὰ μίαν τουλάχιστον φορά, ξεπερνάει τὴ φιλοδοξία του. Δηλώνει, μὲ ὀξυδέρκεια καὶ σύννεση, πὼς ἂν καὶ οἱ στρατηγοὶ ἤθελαν νὰ τοῦ ἀπονείμουν βραβεῖο ἀνδρείας λόγῳ τῆς κοινωνικῆς του θέσης, ὁ ἴδιος ἐπέμεινε νὰ τὸ δώσουν ἀντὶ γι' αὐτὸν στὸν Σωκράτη (220 e). Ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ἔδειξε ἀκόμη μεγαλύτερη ἐπιμονή, πιέζοντας τοὺς στρατηγοὺς νὰ ἀπονείμουν τὸ βραβεῖο στὸν νεότερο ἄνδρα (220 e). Τὸ πιὸ σημαντικό, ὅπως ὑποδηλώνει τὸ ἐγκώμιο, εἶναι ὅτι, ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς σχέσης τους, ὑπῆρχε ἓνας γνήσιος φιλοσοφικὸς δεσμὸς μεταξὺ τους. Διότι πράγματι ὁ Σωκράτης ἀπευθύνεται στὸν ἔφηβο μὲ θεωρητικότερο τρόπο ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἄλλους νέους ἢ ἄλλους πλατωνικοὺς διαλόγους. Σημειώστε, γιὰ παράδειγμα, τὸ πὼς μίλησεν ἀπὸ ἀγορὶ ὅταν αὐτὸ τοῦ ἐξομολογήθηκε τὰ αἰσθήματά του. «Νὰ εἶσαι πιὸ προσεκτικὸς, εὐλογημένο μου ἀγόρι: ἴσως ξεγελέσαι σὲ ὅ,τι μὲ ἀφορᾷ καὶ ἴσως ἐγὼ εἶμαι ἐνᾷςτος. Ἡ ὄραση τοῦ νοῦ ἀρχίζει νὰ δξύνεται ὅταν ἡ ὄραση τῶν ὀφθαλμῶν ἀρχίζει νὰ φθίνει. Ἀλλὰ ἀπέχεις πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή» (219 a). Ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ διακρίνει ὅτι τὸ ἀγόρι διαθέτει τὸ σπάνιο ταλέντο νὰ κατανοεῖ αὐτοῦ τοῦ εἰδους τοὺς λόγους – μίαν ἀπόρροια ὁμορφιάς τῆς ψυχῆς ποὺ ταιριάζει μὲ τὸ θαυμάσιο παρουσιαστικὸ του. Ὁ Ἀλκιβιάδης ὁμως δὲν ἐπαινεῖ τὴ δική του μοναδικότητα ἀλλὰ αὐτὴν τοῦ Σωκράτη. «Υπάρχουν καὶ πιὸ ἀξιοθαύμαστα πράγματα ποὺ μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεῖς ὥστε νὰ ἐπαινέσει στὸν Σωκράτη. Ἀλλὰ, ἂν καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρχουν ἐξίσου πολλὰ νὰ πεῖ κάποιος γιὰ ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς ἄλλες δραστηριότητες καὶ συνήθειές του, θεωρῶ ὅτι τὸ πιὸ θαυμαστὸ εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι δὲν μοιάζει μὲ κανέναν

κοῦ/ἐσωτερικοῦ τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ. Διότι ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀποδίδει στὸν Σωκράτη εἶναι φανερές, κι ἐπομένως ὁ καθένας μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ. Σύμφωνα μὲ τὴ Lane, θὰ πρέπει νὰ γίνουν κατανοητὲς ὡς φυσικὲς ἀρετὲς ποὺ δὲν προσυποθέτουν ὅτι ἡ λογικὴ ἐλέγχει πλήρως τὴν ἐπιθυμία (ὅπως θὰ τὸ ἔκανε ἡ γνήσια ἀρετή), ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ ἓνα εἶδος φυσικῆς ἐνέργειας, ἡ ὁποία ἐκτρέπεται ἀπὸ τὶς σωματικὲς ἐπιθυμίες καὶ στρέφεται πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.

37. Γιὰ τὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ ἔχει ὀνομαστῇ «ὑποκειμενικότητα» τοῦ Σωκράτη, συγκεκρυμένα γιὰ τὴ σημασία ὅχι μόνον τοῦ τί λέει ὁ Σωκράτης ἀλλὰ καὶ τοῦ πὼς τὸ λέει, πβ. τὰ ἄρθρα τῶν A. BRANCACCI καὶ L. ROSSETTI στὸ ZILIOI 2014.

ἄλλον ἄνθρωπο, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους οὔτε ἀπὸ τοὺς συγχρόνους» (220 c). Κατὰ τὴ γνώμη μου, μόνον ὁ στενότερος καὶ διορατικότερος σύντροφος τοῦ Σωκράτη θὰ μπορούσε νὰ ἔχει συνοψίσει μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ θαῦμα τῆς ὑπαρξῆς του³⁸.

IV

Πὰ νὰ καταλήξω, θὰ ἤθελα νὰ πῶ κάτι γενικὸ σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ὁ Πλάτων ἀπεικονίζει τοὺς «Σωκρατικούς» καὶ νὰ προτείνω μιὰ προκαταρκτικὴ ἐξήγηση τῆς ἀναντιστοιχίας ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα καὶ στὶς ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις τῶν μελῶν τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου. Λίγοι θὰ διαφωνοῦσαν, νομίζω, ὅτι ὁ κόσμος τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτη, ὅπως ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, εἶναι πιὸ ποικίλος, πολύχρωμος καὶ ζωηρὸς ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν Σωκρατικῶν, ὅπως τοὺς ἀναπαριστοῦν οἱ δοξογράφοι καὶ οἱ σύγχρονοι ἱστορικοί. Ἄν καὶ διάφοροι πλατωνικοὶ χαρακτήρες δείχνουν νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἑαυτό τους ὡς ὁμάδα, μὲ κεντρικὸ πρόσωπο τὸν Σωκράτη (π.χ., *Φαίδ.*, 59 a-c, 118 a), ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ὁμάδα δὲν εἶναι οὔτε στατικὴ οὔτε ὁμοιογενὴς ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ κάθε εἶδους ἀνθρώπους καὶ ὄχι πάντα τοὺς ἴδιους. Ὁ Κρίτων ἐμφανίζεται ὡς ὁ διὰ βίου φίλος τοῦ Σωκράτη, ὁ Λάχης ὡς φιλικὴ γνωριμία χωρὶς τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ Κρίτιας ὡς οἰκείος τοῦ χωρὶς ὅμως πιθανότητα νὰ παραμείνει οἰκείος καὶ στο μέλλον καὶ τὸ λοιπὸν. Ὅσο γιὰ τὸν Ἀλκιβιάδη, κάνει ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἀφαιρῆς ἀπὸ τὸν πλησιάζοντα πολὺ κοντὰ στὸν Σωκράτη ἄλλοτε φεύγοντας μακριὰ τοῦ μεθυμένου ἢ νηφάλιου. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς διαλόγους μεταξὺ τοῦ Σωκράτη καὶ αὐτῶν τῶν χαρακτήρων, ὁ Ἀλκιβιάδης τοῦ *Συμποσίου* ἔχει πιθανὸν δίκιο ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἐξίσου σαγηνευτικοὶ ὅταν τοὺς ἀκούμε δεύτερο χέρι, ἀπὸ τὸ στόμα κάποιου ἄλλου, ὅσο θὰ ἦταν ἂν τοὺς ἀκούγαμε διὰ ζώσης (215 d). Φυσικά, ὅλα αὐτὰ εἶναι μυθοπλασία, καὶ κατέβαλα κάθε προσπάθεια νὰ παραμείνω αὐστηρὰ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς.

38. Ἀκόμα κι ἔτσι, μπορεῖ νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιλεγεῖ συγκεκριμένα ὁ Ἀλκιβιάδης γιὰ νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Σωκράτη; Στὸ κάτω-κάτω, παρὰ τὴν ἐντυπωσιακὴ ὁμορφιά του καὶ τὰ φυσικὰ χαρίσματα του, ἦταν ἀσεβής, διεφθαρμένος, προδότης τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὀλέθριο βάρος γιὰ τὸν Σωκράτη. Ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδη εἶναι ἕνας ρητορικὸς ἄθλος, ἐκπληκτικῆς δυνάμεις καὶ ἀσυναγώνιστης ἐπιδειξιότητος. Τόσο ὁ ἐγκωμιαστής ὅσο καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐγκωμίου του μᾶς ἐπηρεάζουν τόσο βαθιά, ὥστε αὐτὸς ὁ λόγος χρησιμοποιεῖται συνήθως ὡς ἱστορικὸ τεκμήριο τόσο γιὰ τὸν Σωκράτη ὅσο καὶ γιὰ τὸ τρομερὸ παιδί τῆς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλέους. Τὸ πλησιέστερο συγκρίσιμο περιστατικὸ ρητορικῆς παράδοσης εἶναι τὸ *Ἑλένης Ἐγκώμιον*: ὅπως ὁ Γοργίας ἐπιλέγει τὸ πιὸ ἀπίθανο ἀντικείμενο γιὰ τὴν ἐπίδειξίν του, ἔτσι καὶ ὁ Πλάτων ἐπιλέγει τὸ πιὸ ἀπίθανο ὑποκείμενο γιὰ νὰ ἐκφωνήσῃ τὸ ἐγκώμιο τοῦ Σωκράτη, δηλαδή μὲ τὰ λόγια τοῦ Φαίδωνα, «τοῦ καλύτερου, σοφότερου καὶ δικαιοτέρου ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς του» (118 a). Χρῶστώ αὐτὴ τὴν τελευταία παρατήρηση στὸν Παῦλο Καλλιγᾶ.

Ἐντούτοις, παραμένει τὸ ἐρώτημα γιὰ ποιὸν λόγο τὰ πρόσωπα ποὺ συνδιαλέγονται φιλοσοφικά μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη δὲν ἀντιστοιχοῦν στοὺς σημαντικοὺς φιλοσόφους ποὺ παρουσιάζονται ὡς Σωκρατικοὶ ἀπὸ τοὺς δοξογράφους, δηλ. ὡς μαθητὲς τοῦ Σωκράτη καὶ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων σωκρατικῶν σχολῶν. Ἀντίθετα, ὅπως τεκμηριώθηκε παραπάνω, οἱ πλατωνικοὶ χαρακτήρες τοὺς ὁποίους ἀποκάλεσα «Σωκρατικούς» ἐπιδεικνύουν ἓνα τόσο εὐρὺ φάσμα γνωρισμάτων ὥστε τώρα πλέον νὰ φαίνεται ἀμφισβητήσιμο ἂν θὰ ἔπρεπε καὶ νὰ ὀνομαστοῦν «Σωκρατικοί». Συμπερασματικά, θὰ ἤθελα νὰ προτείνω κάποιες προκαταρκτικὲς σκέψεις ὡς πρὸς τὸ γιατί ὁ Πλάτων ἐπικεντρώθηκε στοὺς τελευταίους καὶ ὄχι στοὺς φιλοσόφους τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου.

Πρῶτον, ὀρισμένοι βιογραφικοὶ παράγοντες ἐνδέχεται νὰ σχετίζονται μὲ τὶς ἐπιλογές του. Ὁ προσωπικὸς ἀνταγωνισμὸς του μὲ τὸν Ἀντισθένη καὶ τὸν Ἀρίστιππο, καθὼς καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἀντιπαλότητά του μὲ τὸν Αἰσχίνη καὶ τὸν Ξενοφῶντα, θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγήσουν γιατί αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐμφανίζονται ποτὲ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ἐνῶ ὁ Φαῖδων καὶ ὁ Εὐκλείδης παίζουν τουλάχιστον τιμητικὸ ρόλο³⁹. Δεύτερον, ἡ προαναφερθεῖσα ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα καὶ τοὺς Σωκρατικούς ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων ἴσως ὀφείλεται στὸ συγγραφικὸ πρόγραμμα τοῦ Πλάτωνα καὶ στὶς ἐπιλογές του ὡς λογοτέχνη. Σίγουρα, ὁ Πλάτων πρέπει νὰ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ πὼς τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς του θὰ ὑποδεχόταν τοὺς ἀνταγωνιστοὺς του. Καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες του πρέπει νὰ γνωρίζαν ποιοὶ ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ὁ Ἀντισθένης ἢ ὁ Ἀρίστιππος καὶ περίπου ποιὲς θέσεις ἐποστήριζαν. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο, οἱ ἀντίστοιχοι τοὺς λογοτεχνικοὶ χαρακτήρες θὰ ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο λιγότερο «εὐπλαστοί» ἀπὸ χαρακτήρες, ὅπως ὁ Λάχης ἢ ὁ Χαρμίδης, οἱ ὁποῖοι, στὸν νοῦ τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Πλάτωνα, δὲν συνδέονταν μὲ συγκεκριμένους φιλοσοφικὲς ἀπόψεις. Ἄν ὁ Ἀντισθένης εἶχε παρουσιαστῇ νὰ συμμετέχει σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση, τὸ κοινὸ τοῦ Πλάτωνα θὰ περίμενε ἀπὸ αὐτὸν νὰ ὑποστηρίξει τὶς θέσεις ποὺ πρέσβευε ὁ ἴδιος ὁ Ἀντισθένης. Ἀντίθετα, ὁ Πλάτων μπορούσε νὰ πλάσει πρόσωπα, ὅπως ὁ Λάχης, ὁ Χαρμίδης, ἢ ὁ Φαῖδρος μὲ τρόπο ποὺ ταίριαζε περισσότερο στοὺς δικούς του φιλοσοφικοὺς σκοπούς⁴⁰.

39. Εἶμαι ὑποχρεωμένη στοὺς David Sedley καὶ Mauro Bonazzi γιὰ τὶς ιδιαίτερα χρήσιμες παρατηρήσεις τοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος.

40. Φυσικά, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θέσεις ὀρισμένων φιλοσόφων ἦταν γνωστὲς στὸ κοινὸ τοῦ Πλάτωνα, δὲν τὸν ἀπέτρεπε πάντα ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς παρουσιάζει νὰ ἐπιχειρηματολογοῦν: ὑπενθυμίζω τὶς περιπτώσεις τοῦ Πρωταγόρα, τοῦ Γοργία, τοῦ Πρόδικου, τοῦ Ἰππία καθὼς καὶ τοῦ Ζήνωνα καὶ τοῦ Παρμενίδη. Αὐτοὶ οἱ χαρακτήρες, ὅμως, ἀναπαρίστανται ὡς ἀνταγωνιστὲς ἢ κριτικοὶ τοῦ Σωκράτη. Δὲν εἶναι ἀναγνωρίσιμοι ὡς δικοὶ τοῦ μαθητῆ. Μιὰ δυνατότητα ποὺ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν εἶναι ἡ ἐξῆς: ἐπιλέγοντας τοὺς συνομιλητὲς τοῦ Σωκράτη, ὁ Πλάτων ἴσως ἀκολουθεῖ ἓνα εἶδος σύμβασης. Διότι οἱ φιλόσοφοι

Τρίτον, και πολύ σημαντικότερο, ή άπροθυμία του Πλάτωνα να δείξει τον Σωκράτη να διαλέγεται συγκεκριμένα με τους φιλοσόφους του άμεσου περιβάλλοντός του είναι συμβατή με τον άληθομόνητο τρόπο με τον όποιον ό Σωκράτης αυτοπαρουσιάζεται στην Άπολογία, αλλά και με μια αντίληψη της φιλοσοφίας που μόνον ό πλατωνικός Σωκράτης φαίνεται να ένσαρκώνει. Άς δούμε και πάλι πώς οί δοξογραφικές και ιστορικές πηγές παρουσιάζουν τους Σωκρατικούς: τους μαθητές του Σωκράτη που άποτελούσαν μέρος της σωκρατικής διαδοχής, είχαν διδαχθεί άπο τον Σωκράτη τις ήθικες θεωρίες του και είχαν άφιερώσει τη ζωή τους στη μετάδοση αυτών των θεωριών, έτοιμοι όπως τις είχε έρμηνεύσει ό καθένας τους, στους δικούς τους μαθητές και στις δικές τους σχολές. Σε αυτού του είδους την εικόνα, ό Σωκράτης έμφανίζεται σαν γκουρού: τά σοφά λόγια του καταγράφονται άπο τους όπαδούς του (π.χ. Δ. Λ., 2, 48)⁴¹, παραλαμβάνονται άπο τους μαθητές αυτών των όπαδών και τά λοιπά και, μέσα άπο μια άδιάσπαστη σειρά διαδόχων, σφραγίζουν τη σωκρατική ταυτότητα των τελευταίων καθώς και των σχολών τους. Άντιθέτως, άκριβώς αυτό τό είδος προσέγγισης άπορρίπτει συστηματικά ό Σωκράτης του Πλάτωνα. Δέν ισχυρίζεται ότι είναι σοφός, δέν διατυπώνει θεωρίες, δέν ήταν ποτέ «κοιτάσκαλος» κάποιων «μαθητών» (Άπολ., 33 α) και δέν αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία ως τη μετάδοση γνώσεων αλλά ως ένα ταξίδι αυτογνωσίας. Το θεϊκό του χάρισμα, όπως συχνά τό θέτει, είναι να καθοδηγεί τους ανθρώπους σ' αυτό τό ταξίδι. Όπως όλοι γνωρίζουμε, στην Άπολογία του λέει στους Άθηναίους ότι «έξέταξε και έντολή των θεών τον καθένα, πολίτη ή ξένου» (Άπολ., 23 β), ότι πολλοί τακτικοί άκροατές του, ήλικιωμένοι και νέοι, τον είδαν να εκπληρώνει αυτό

που φέρονται ως πνευματικά τέκνα του Σωκράτη σπάνια παρουσιάζουν ό ένας τον άλλον σέ μεταξύ τους συζήτηση. Μία αίτία ίσως είναι τό είδος του ανταγωνισμού που μόλις αναφέρθηκε μεταξύ, για παράδειγμα, του Πλάτωνα και του Άρίστιππου (πβ. τό άρθρο του ROWE στο ZILIOI 2014), ή μεταξύ του Πλάτωνα και του Άντισθένη (πβ. RASHED 2006). Ένας άλλος λόγος ίσως σχετίζεται με τό κοινό στό όποιο στόχευαν οί Σωκρατικοί. Σε μία έποχή όπου ή φιλοσοφία γινόταν άνυληπτή ως δραστηριότητα ασκούμενη άπο λίγους και έκλεκτούς, θά ήταν ίσως έλκυστικότερο να άπεικονίζεται ό Σωκράτης να συνομιλεί με κάθε είδους ανθρώπους, και όχι άπλως με φιλοσόφους που ήταν γνωστό ότι του όφειλαν πολλά. Χρωστώ αυτή την τελευταία παρατήρηση στον Christian Wildberg.

41. Θα μπορούσε να αντιτάξει κάποιος ότι, στον Θεαίητο, ό Πλάτων παρουσιάζει τον Εύκλείδη να κάνει άκριβώς αυτό, συγκεκριμένα να καταγράφει κάθε λέξη του Σωκράτη, με την πρόθυμη βοήθεια του τελευταίου. Όστόσο, ό Εύκλείδης δέν καταγράφει λόγια παραδεδομένης σοφίας, αλλά μάλλον τον διάλογο μεταξύ Σωκράτη και Θεαίητου που, όπως έκρινε ό Εύκλείδης, θά άξιζε να άκούσει κανείς (Θεαί., 142 c). Υποδηλώνεται ότι, έπειδή βρήκε τον διάλογο ένδιαφέροντα, ό Εύκλείδης κράτησε κάποιες σημειώσεις όταν γύρισε σπίτι του, μετά τον κατέγραψε στον έλεύθερο χρόνο του, και στη συνέχεια έπιδίωξε να τελειοποιήσει τις λεπτομέρειες της περιγραφής του ρωτώντας έπανειλημμένα τον Σωκράτη για όσα σημεία του διαλόγου δέν μπορούσε να θυμηθεί (143 α).

τὸ καθήκον (32 c)⁴² καὶ ὅτι, γενικά, ἔπραξε σὲ σχέση μετὰ τὴν πόλιν ὡς ἀλόγιστον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πόλει, ἀποκρίνοντας, παροτρύνοντας καὶ ἐπιπλήττοντας τὸν καθέναν, ὅλην τὴν μέραν, ἀκατάπαυστα» (30 e–31 a). Σύμφωνα μετὰ τὴν διήγησιν τοῦ ὁμολογίου, λοιπόν, ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ συζητήσει εἰδικὰ μετὰ φιλοσόφους (ἀκόμα καὶ μετὰ φιλοσόφους ποὺ συμπαθοῦσαν τὴν ἀπόψιν του), ἀλλὰ μάλλον μετὰ τὸν καθέναν ποὺ ἐνδιαφερόταν νὰ μιλήσῃ μαζί του. Στούς διαλόγους ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ὁ Πλάτων ἀναδεικνύει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πλευρὰ τοῦ Σωκράτη: τὸν δείχνει νὰ συζητᾷ διαλεκτικὰ μετὰ ἀνθρώπους κάθε εἶδους, κι αὐτοὶ συμπεριλαμβάνουν καὶ ἐκείνους τοὺς συντρόφους τοῦ τοῦ ὁποῖου ἀποκάλεσα, μετὰ εὐρεία ἔννοια, «Σωκρατικούς»⁴³.

Βούλα ΤΣΟΥΝΑ
(Σάντα Μπάριμπα)

PLATO'S REPRESENTATIONS OF THE 'SOCRATICS'

Historically, when we speak of the Socratics and of the Socratic circle, we have in mind a fairly stable group of thinkers whose most prominent members were philosophers that, after Socrates' death, are alleged to have founded their own schools and who, during Socrates' life, admired and loved him, and regularly sought his company for the purpose of philosophical conversation. This is the picture emerging from the doxographers, who also attest that many Socratics, including Plato and Xenophon, wrote dialogues, the so-called Socratic dialogues, and that they shared a number of core philosophical intuitions and beliefs that have their origin in the philosophy of Socrates and have subsequently

42. Κανένας ἄλλος φιλόσοφος ἐκτὸς τοῦ Πλάτωνα δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν κατάλογο τῶν φίλων ποὺ ἦταν παρόντες στὴ δίκη του (Απολ., 33 d–34 a).

43. Παρουσίασα μιὰ προηγούμενη ἐκδοχὴ αὐτοῦ τοῦ κειμένου σὲ ἓνα συνέδριο μετὰ τοὺς Σωκρατικούς ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς 26-28 Σεπτεμβρίου τοῦ 2013, στὴ μικρὴ ἰταλικὴ πόλιν Suprabolzano στοὺς Δολομίτες. Εἶμαι πολὺ εὐγνώμων πρὸς τὸν ὁργανιστὴ, Ugo Zilioli, καὶ ὅλους τοὺς συμμετέχοντες γιὰ τὰ σχόλια τους στὴ διάρκεια τῆς συνεδρίασης ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν συζήτησιν ποὺ εἶχα μαζί τους ἐκτὸς τῆς αἵθουσας τοῦ συνεδρίου. Ἐπίσης, εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Χλόη Μπάλλα, τὸν Mauro Bonazzi, τὴ Μυρτώ Χατζημυχάλη, τοὺς David Konstan, Richard McKirahan, David Sedley καὶ Christian Wildberg γιὰ τὰ γραπτὰ τους σχόλια. Τὸ κεντρικὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀρθροῦ πῆρε τὴν τελικὴ μορφή του μετὰ ἀπὸ πολλὰ ὥρες συζητήσεων μετὰ τὸν Παῦλο Καλλιγᾶ. Ὅπως πάντα, ὠφελήθηκα πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν κριτικὴ καὶ τὴν ὑποδείξεις του. Τὸ τελικὸ κείμενο παρουσιάστηκε στὸ Τμήμα Κλασσικῆς Φιλολογίας τοῦ ΕΚΠΑ καὶ εὐχαριστῶ πολὺ τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς φοιτητὲς γιὰ τὴν παρατηρήσεις τους. Δημοσιεύεται περίπου ταυτοχρόνως στὰ ἀγγλικά στὸν τόμο ZILIOI 2014 καὶ στὰ ἑλληνικά στὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Φιλοσοφία*. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς συναδέλφους τοῦ ΚΕΕΦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὴν συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ γιὰ τὴν ἀψογὴ ἐπιμέλεια καὶ παρουσίαση τοῦ ἀρθροῦ. Ἐπίσης, θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὴν Τερέζα Μπούκη γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ μετὰφραση.

been developed by different Socratics and their schools in different ways. However, in this paper, I am not concerned with the historical circle of the Socratics, but with certain interlocutors of Plato's Socrates whom I call 'Socratics' for lack of a better word, without prejudice as to whether Plato might have called them so or thought of them in that way. They are characters represented as interacting with Socrates in different social occasions, geographical locations, and chronological periods. And some of them lend their name to the dialogue in which they appear – a convention followed by many authors of the Socratic circle. So, the scope of my discussion is narrow and confined within the realm of Plato's fiction: I am interested in the way in which Plato represents the aforementioned characters, not in the corresponding individuals themselves.

I wish to suggest that there is a striking discrepancy between Plato's picture of the companions of Socrates and the image drawn by the doxographers and developed by modern scholars. While the people that the doxographers call Socratics are mainly Socratic philosophers, namely members of Socrates' circle who are reported to have gone on to write philosophical works and/or to found schools, the people that I call 'Socratics' are members of Socrates' circle who are influenced by Socrates but do not go on to become philosophers or teachers of philosophy. Plato, I contend, typically represents Socrates' conversations with the latter group of personages, not with the former. Moreover, among the most gifted 'Socratics' depicted in Plato's dialogues are two figures conspicuously absent from the majority of historical reconstructions. In Part I of the paper, I argue the case at the level of drama. In Part II I focus on the philosophical views and tendencies manifest in Plato's Socratic conversations. In Part III, I question the widespread assumption that Plato's representations of Critias and of Alcibiades, brilliant as they may be, nonetheless suggest that neither of these characters was an intimate of Socrates and that neither had a serious interest in Socratic philosophy and method. In Part IV, which is very brief, I speculate on Plato's philosophical motivation for representing the 'Socratics' in the way he does.

Voula TSOUNA

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BLONDELL 2002: BLONDELL, R. *The Play of Character in Plato's Dialogues*, Cambridge, Cambridge UP, 2002.
- BOYS-STONES 2004: BOYS-STONES, G. R. Phaedo of Elis and Plato *On the Soul, Phronesis*, 49, 2004, σσ. 1-23.
- BOYS-STONES 2013: BOYS-STONES, G. R. The Myth of "Inner Beauty" in Plato (to appear in a volume edited by P. HORKY on the theme of the cosmos, CUP).
- BOYS-STONES and ROWE 2013: BOYS-STONES, G. R. – ROWE, C. *The Circle of Socrates. Readings in the First-Generation Socratics*, Indianapolis/Cambridge, Hackett, 2013.
- BRANCACCI 2003: BRANCACCI, A. Zwei verlorene Schriften des Antisthenes, *Rheinisches Museum*, 146, 2003, σσ. 259-278.
- BURNYEAT 1977: BURNYEAT, M. F. Socratic midwifery, Platonic inspiration, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 24, 1977, σσ. 7-16.

- CORNELLI 2012: CORNELLI, G. He longs for him, he hates him and he wants him for himself: The Alcibiades Case between Socrates and Plato, in G. CORNELLI (ed.), *Plato's Styles and Characters*, Brasilia, *Archai Supplementa* III, 2012, σσ. 140-163.
- DECLEVA CAIZZI 2006: DECLEVA CAIZZI, F. Minor Socratics, in M. L. GILL and P. PELLEGRIN (eds), *A Companion in Ancient Philosophy*, Malden, Mass./Oxford, Blackwell, 2006, σσ. 119-135.
- DOVER 1980: DOVER, K. J. *Plato, Symposium*, Cambridge, Cambridge UP, 1980.
- FESTUGIÈRE 1971: FESTUGIÈRE, A. J. *Études de philosophie grecque*, Paris, Vrin, 1971.
- FORD 2010: FORD, A. Σωκρατικοί λόγοι in Aristotle and Fourth-Century Theories of Genre, *Classical Philology*, 105, 2010, σσ. 221-235.
- GIANNANTONI 1990-1991: GIANNANTONI, G. (ed.) *Socratis et Socraticorum Reliquiae*, 4 vols, Napoli, Bibliopolis 1990-1991.
- GRIBBLE 1999: GRIBBLE, D. *Alcibiades and Athens*, Oxford, Clarendon Press, 1999.
- GROTE 1865: GROTE, G. *Plato and the Other Companions of Sokrates*, 3 vols, London, J. Murray, 1865.
- HUNTER 2004: HUNTER, R. *Plato's Symposium*, *Oxford Approaches to Classical Literature*, Oxford, Oxford UP, 2004.
- KAHN 1994: KAHN, C. H. Aeschines on Socratic eros, in VANDER WEARDT 1994, σσ. 87-106.
- KAHN 1996: KAHN, C. H. *Plato and the Socratic Dialogue: the Philosophical Use of a Literary Form*, Cambridge, Cambridge UP, 1996.
- KONSTAN 1994: KONSTAN, D. *Sexual Symmetry*, Princeton, NJ, Princeton UP, 1994.
- LAMPERT 2010: LAMPERT, L. *How Philosophy Became Socratic: A Study of Plato's Protagoras, Charmides, and Republic*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 2010.
- LANE 2007: LANE, M. Virtue as the Love of Knowledge in Plato's *Symposium* and *Republic*, in D. SCOTT (ed.), *Maieusis: Essays in Ancient Philosophy in Honour of Myles Burnyeat*, Oxford, Oxford UP, σσ. 44-67.
- LANDY 1998: LANDY, T. Limitations of Political Philosophy: An Interpretation of Plato's *Charmides*, *Interpretation*, 26, 2, 1998, σσ. 183-199.
- LESCHER, NAILS and SHEFFIELD 2006: LESCHER, J., NAILS, D., and SHEFFIELD, F. (eds.) *Plato's Symposium: Issues in Interpretation and Reception*, Cambridge, MA, Harvard UP, 2006.
- LEVINE 1984: LEVINE, D. L. The Tyranny of Scholarship, *Ancient Philosophy*, 4, 1984, σσ. 65-72.
- NEHAMAS 1998: NEHAMAS, A. *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault*, Berkeley, Univ. of California Press, 1998.
- NEHAMAS 2007: NEHAMAS, A. Beauty of Body, Nobility of Soul: The Pursuit of Love in Plato's *Symposium*, in D. SCOTT (ed.), *Maieusis: Essays in*

- Ancient Philosophy in Honour of Myles Burnyeat*, Oxford, Oxford UP, σσ. 97-135.
- NEHAMAS and WOODRUFF 1989: NEHAMAS, A. – WOODRUFF, P. *Plato Symposium*, Indianapolis/Cambridge, Hackett, 1989.
- NUSSBAUM 1986: NUSSBAUM, M. *The Fragility of Goodness*, Cambridge, Cambridge UP, 1986.
- PENNER and ROWE 2005: PENNER, T. – ROWE, C. *Plato's Lysis*, Cambridge, Cambridge UP, 2005.
- RASHED 2006: RASHED, M. Platon, Sathon, Phedon, *Elenchos*, 27, 1, 2006, σσ. 117-122.
- ROSSETTI 2011: ROSSETTI, L. *Le dialogue socratique*, Paris, Encre Marine (Les Belles Lettres), 2011.
- ROWE 1998: ROWE, C. J. *Plato, Symposium*, Warminster, Aris and Phillips, 1998.
- ROWE 2007: ROWE, C. J. *Plato and the Art of Philosophical Writing*, Cambridge, Cambridge UP, 2007.
- RUTHERFORD 1995: RUTHERFORD, R. B. *The Art of Plato: Ten Essays in Platonic Interpretation*, London, Duckworth, 1995.
- SCHMID 1998: SCHMID, W. T. *Plato's Charmides and the Socratic Ideal of Rationality*, Albany, NY, SUNY Press, 1998.
- SCOTT 2000: SCOTT, D. Socrates and Alcibiades in the *Symposium*, *Hermathena*, 168, 2000, σσ. 25-37.
- STEINER 1996: STEINER, D. For love of a statue: a reading of Plato's *Symposium* 215A-B, *Ramus*, 25, 1996, σσ. 89-111.
- ROSEN 1987: ROSEN, S. *Plato's Symposium*, 2d ed., New Haven/London, Yale UP, 1987.
- TSOUNA 1997: TSOUNA, V. Socrates' Attack on Intellectualism in the *Charmides*, *Apeiron*, 30, 1997, σσ. 63-78.
- TULLI 2000: TULLI, M. Carmide fra poesia e ricerca, in T. M. ROBINSON and L. BRISSON (eds), *Plato: Euthydemus, Lysis, Charmides, Proceedings of the V Symposium Platonicum, Selected Papers*, Sankt Augustin, Academia (International Plato Studies), 2000, σσ. 259-264.
- TUOZZO 2011: TUOZZO, T. M. *Plato's Charmides*, Cambridge, Cambridge UP, 2011.
- VANDER BEN 1985: VANDER BEN, N. *The Charmides of Plato: Problems and Interpretations*, Amsterdam, Grüner, 1985.
- VANDER WAERDT 1994: VANDER WAERDT, P. (ed.) *The Socratic Movement*, Ithaca, NY, Cornell UP, 1994.
- ZANKER 1995: ZANKER, P. *The Mask of Socrates*, Berkeley, Univ. of California Press, 1995.
- ZILIOLI 2014: ZILIOLI, U. (ed.) *The Socratics and the Socratic Schools*, London, Routledge, 2014.

AKADEHMIA AΘHNΩN

